

U. U' U t U 3

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԷՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՍՐԻ

ZN 4 S E U F E R 1884

ԲՈՎՆԱԴՈՒԹԻՒՆ

Բնագրում եւ դատաւորին.....	Ն. ՏԱՂԱՎԱՐԵԱՆ
Ասեղաղիտօրին.....	ՇԵՐՈՆԻՄԻՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
Փաղիկակեր ուրբեասներդոյ դարուն (<i>Է. Յունիկ</i>).....	ԱԼԵՔ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Բաժանումն աշխատքեան.....	} ԴԱՂՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒԶ
Դրամագլուխ (<i>Սղանի ձիւղն</i>).....	
Հանգիստ Տ. Տ. Ներսիսի Ս. Արեւիսկոյոցսի....	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Մարդիկ եւ իրք	ՇՐԱԶԵԱՅ
Նորաշխա մասեանք.....	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

4. 40 15 15

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1884

ՊԱՐԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՒՆՔ

ՄԱՍԻՍ. — Շաբաթաժերժ ազգային և քաղաքական, հրատարակուծին Արեւելք օրաթերթի. տարեկան բաժանորդագին — կէս ոսկի:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ. — Խմբագիր-Տնօրէն Մամէոս Մամուրեան Բաժանորդագինն է մայրաքաղաքիս համար 4 մէծիտ. Գործակալուծին Պոլսոյ՝ Նշան Պէրպէրեան:

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ ՄԱՆԿԱՆՑ. — Կիսամսեայ հանդէս պատկերազարդ. Հրատարակիչք՝ Ն. Կ. Պէրպէրեան և Ս. Տէօլլէթեան: Տարեկան բաժանորդագին՝ 40 Պոլսոյ և 45 դահեկան գաւառաց համար:

ԲԻՒՐԱԿՆ. — Կիսամսեայ լրագիր, զիտական, քաղաքական և ազգային. Խմբագիր-Տնօրէն Հ. Ստեփան Խ. Իւծիճեան. Տարեկան բաժանորդագինն է 2 1/2 մէծիտ ամեն տեղի համար:

ԸՆՏԱՆԻՔ. — Կիսամսեայ հանդէս, բարոյական ու գրական. Խմբագիր Սիմոն Գաբումանեան, Հրատարակուծին Արամ Աշճեան:

ՖԷԼԷՔ, — Պատկերազարդ Թրքահայ հանդէս կիսամսեայ, գրական ու զիտական. Տէր-Խմբագիր Յովհաննէո Յ. Պալըզճեան. տարեկան բաժանորդագինն է 4 մէծիտ

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

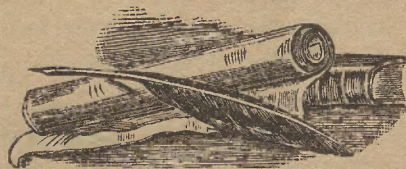
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԲՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՐԲԱԳՐԱՊԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1884

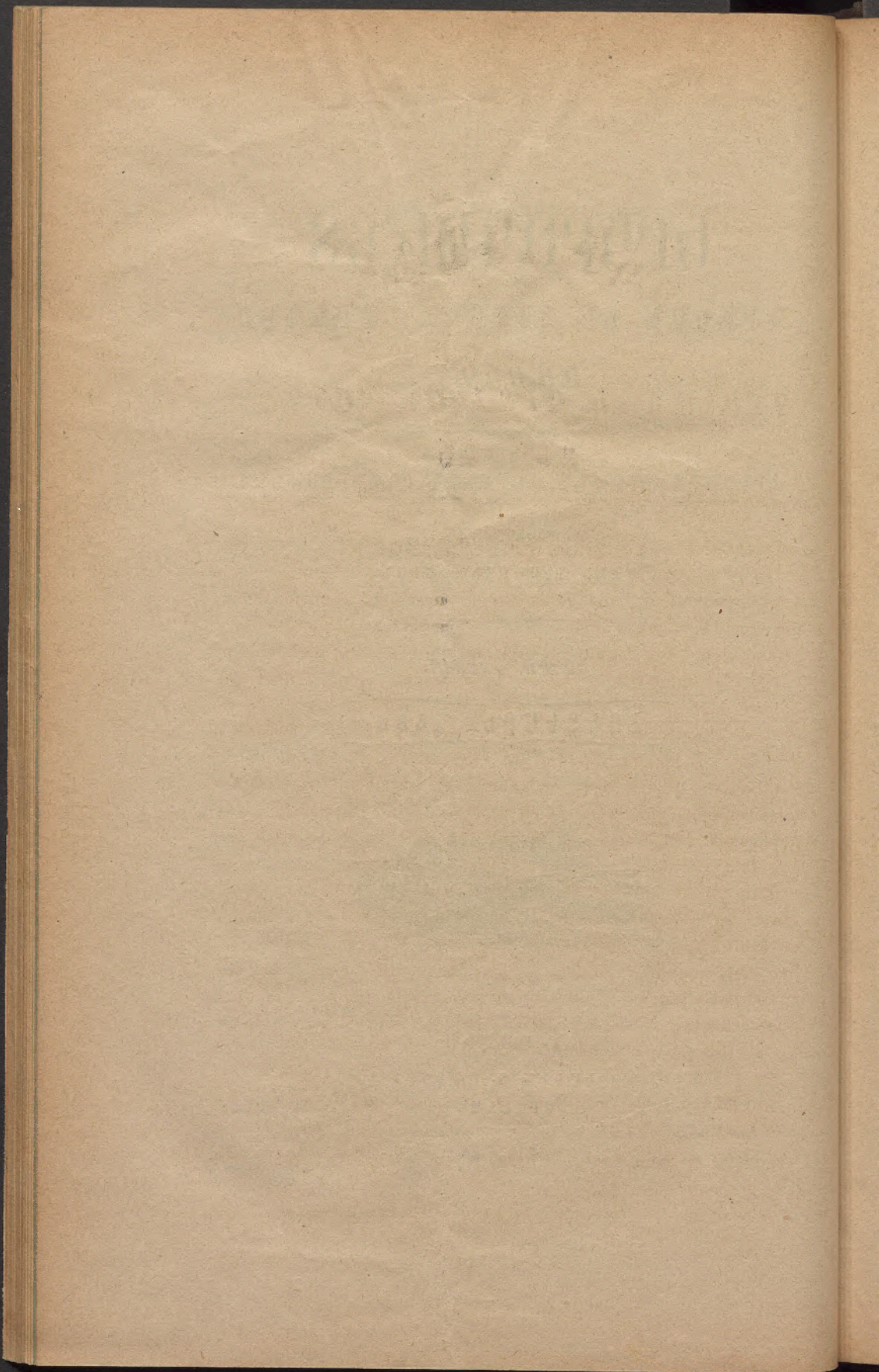

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1884

ԵՐԱՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ի ՆԱՐԵԿ ԵՒ ՅԱՂԹԱՍԱՐ

[Իր գրական եւ առաջնորդական արտակարգ գործունեութեամբ հանրածանօթ Գերաւնորհ Գարեգին վարդապետ Սրբուանձեանց՝ նոր օղակ մը պիտի աւելցնէ մօտեւ իր երկասիրութեանց ոսկի շղթային, որ կը ծառայէ մայրաքաղաքացի Հայերն ընդ գաւառացիս զօդելու : Մեծանուն հեղինակին գործերն ոչ միայն յազգայնոց կը գնահատուին, այլ եւ յօտարաց. Օրաբերք մ'արդէն ծանոյց քէ Ռուսերէնի քարգմանուած է Թորոս Աղքարն, եւ քէ քարգմարդին եկեղեցականին միւս աշխաստասիրութիւնք ալ պիտի քարգմանուին հետքահետէ : Մեր ընթերցողք, որք *Արեւելեան մամուլ* պատուական հանդիսին մէջ անյազաբար կ'ընթերնուն Արեւելից Ալիշանին Նշխարքն, անսարակոյս ուրախութեամբ պիտի իմանան քէ՝ Գերաւնորհ Գարեգին վարդապետ Սրբուանձեանց բարեհաճած է մեր Հանդիսին ալ խոստանալ իր պատուաբեր աշխատակցութիւնն : Այսօր, իր նոր աշխատասիրութենէն՝ ում ակնարկեցինք վերեւ՝ շնորհած է մեզ հետագայ հասուածն, որ *Երկրագունք*ին ընթերցողաց նախանաւակ մը պիտի տայ *Համով Հոսով*ի վրայ — այս է մամուլը ներքեւ գտնուած գործոյն անունն :]

Ժամու մը չափ հեռի Նոր գիւղէն, յաջ կողմն շեղելով կը բարձրանանք բլրադաշտիկի մը գագը, եւ ահա սխրալի տեսարանով մը կը բացուի Նարեկ գիւղը մեր աչաց առջեւ. ո-

րոյ մէկ հուշար բարձիկի նման գիրքի վրայ չքեղ վսեմութեամբ իրեն կը կապէ նոյնդին բիրբերն ու սիրտը երկնանման տաճարն Նարեկայ վանից: Ոչ եւս կրնայ մարդ նայիլ գիւղին, գեղացւոյն, գեղեցկութեանց բնութեան, եւ բընակչաց աշխատութեամբ զեղեալ բարութեան: Աստեղատանց կամարէն հիանալի կ'երեւի գմբէթն Նարեկայ ու զանգակատունն. եւ ձայն զանգակահար կոչնակին անլսելի կ'ընէ գեղի հօտաղներուն եւ մացառաց բիւրբիւլին ձայները, որ քաղցրախառն ներդաշնակութեամբ կը լնուն այդ դրախտին բլուրը, եւ արձագանգը կուտան կ'առնուն շրջակայ լեւրանց եւ երկնից կամարաց հետ:

— Հօգը սուրբ, ջուրը սուրբ, քարը սուրբ, խոտը սուրբ, ծառը սուրբ, օգը սուրբ, արեւը սուրբ, ամենայն ինչ սուրբ է տեղոյս ամենուն դպեր սուրբ Նարեկացւոյն ձեռքը, ոտքը, շունչը, ձայնը, հառաչանքն, օրհնէնքը: . . . Ափսոս, սակայն, մարդն՝ որ կը բնակի այս տեղը՝ ինչո՞ւ չեմ կրնար ըսել սուրբ . . . :

Այս հոյակապ տաճարին մէջ կը պահուին իբրեւ անգին գանձ ոսկերք սրբազանից, Անտնիայ Նարեկացին՝ քեռին եւ վարժապետ Ս. Գրիգորին. Յօհաննէս՝ «Նարեկայ մեծափառ եւ բարձրապատիւ ուխտի վանական. . . հարազատ, միաշունչ, միակրօն, համապատիւ, զուգահաւան» եղբայր Ս. Գրիգորին. եւ ինքն Ս. Գրիգոր ի դարանի յօրինեալ որմի, յետկոյս խորանի, Ստեփանոյ սրբուհւոյն կուսի: Սանդուխտ եւ Գրիգոր, կոյս, կուսին հովանի, Շաւարշանայ Շուշանին գեղոյն չքաղիր՝ դստար ծովային, վարդ բոսորային, ծաղկեալ Ռչտունին, Երկուքն՝ երկու պտուղ խունկ Աստուածաբոյր՝ վէր մէկ կըրակի Քրիստոսի սիրոյն—մէջ մէկ բուրվառի Հոյաստանեաց եկեղեցւոյն—, վէր մէկ սեղանի. մէջ մէկ խորանի . . . :

Կը համբուրեմ քոյդ վոշին, կը համբուրեմ չիբիմդ, կը համբուրեմ դամբարանդ, գերեզմանդ, քնարանդ, ուր կը ննջես արթուն, ուր կը հսկես անլսելի, ուր քնարդ Աստուածախօս կը նուազէ միշտ ի բարբառ կենդանի, ուստի կը լսուի «Զայնդ հառաչանաց, հեծութեամբ սրտիդ, ողբ աղաղակիդ». կը բուրէ՝ «ի Բուրվառէ կամացդ պտուղ բղձի-

ցըդ ճենճերոյ, եդեալ ի հուր թախճութեան, անձինդ տո-
շորման» :

Դո՛ւ, երկիրը լցիր Աստուածախօսութեամբ. Դու մեզ ու-
սուցիր Աստուծոյ հետ խօսելու լեզուն եւ հաճելի եղանա-
կը. Դու կը գտնուիս ինչպէս առ Աստուած, նոյնպէս առ
ամենայն դաս մարդկան. Դու վշտացելոց մօտն ես, յու-
ստրեկելոց յոյս կը ցրեցնես, միւրեկոց՝ ճանապարհ, խաւա-
րելոց՝ լոյս. կապելոց՝ արձակումն. տառապելոց՝ հանգիստ.
խռովելոց՝ խաղաղութիւն, աղքատաց՝ աւետարան, հիւան-
դաց՝ ապաքինութիւն, ի սառեւրս գիշերոյ նստողաց՝ ճա-
ռագայթ, թախճելոց՝ սիրտիանք . . . եւ այսպէս ամենայն
չարեաց եւ կարեաց մարդկան կարեկից, սպեղանի ու բալա-
սան կ'ընծայես հրեղէն լեզուաւ Աղօթամատենիդ: Դերեղ-
ման չ'կայ քեզ համար. Դու հոգիներու մէջ կը հանգչիս,
անմահդ ի մահկանացոս. Քո մեղագիրդ եւ դեղագիրդ ա-
մէն հայու տունը, ամէն Աստուածապաշտի ծոցը կը գտնը-
ւի: Առանց քո եւ ոչ հայուն սուրբ պատարագն ի բեմին
մատչի. Դու պիտի բանաս դուռն Սրբութեան սրբութեանց.
Դու պիտի կարդաս նախապէս «Ամենակալ բարերար մար-
դասէր Աստուած բոլորից» . . . Դու պիտի համարձակեցուցա-
նես քահանային բերանը բանալու «Ազաչել եւ աղերսել ար-
տասուալից հառաչմամբ յամենայն անձնէ զփառաւորեալ ա-
րարչութիւն անեղծ եւ անստեղծ անժամանակ Հոգւոյն զը-
թածի» . . . :

Նարեկայ հիւսիսակողմն երթանք, ընթերցող, ահա սրակ
մը ծառոց, վայր երանաւէտ. ահա աղբիւր մը կը հոսի ա-
պառաժն ի վար, մշտահոս պաղտրակ, այլ քար կը դառնայ.
այս քուրն է սակայն յորմէ կը խմէր Ս. Նարեկացին, որոյ
սիրան երբեք քար չէր այլ կակուղ զալարի, ուռճացեալ սի-
րով Աստուածային եւ մարդկային: Կը տեսնէս Աղօթատե-
ղին սրբոյն, փորուած քարասենեակներ ինն թուով, եւ
կրկնայարկ. զփռարին է ելք, այլ սիրովաց յոյժ գիւրին,
սեղաններ, խաչեր, եւ լուսամուտ միայն ունի: Այս տեղ
արդեօք ի ծուռիս ինկած կը պալտտէր առ «Արեգակն ար-
դար, ճառագայթ օրհնեալ, լուսոյ կերպարան». բայց հա-
ւատեալ տառ է աղօթած: . . . «Կենարարին յիշատակաւ միշտ

ճենճերիմ... աներկմիտ յուսով հաւատամ զնոյն ինքն տե-
սանել (գրիտոտոս)» եւ կը տեսնէ երջանիկ աչօք զԺմա-
նուէլն ի գիրկս Տիրամօրն ի ծովն Աղթամարայ, գլխացի չոր
կզկոյն վերայ, եւ լոյս եւ ձայն մօրն Աստուծոյ կը կոչէ,
«Գրիգորէ, առ անձկալիդ, առ Տէր»։ — «Ա՛ռ Տէ՛ր» կրկնելով
կը համբառնայ մեր ի մարմնի հրեշտակն այս քարերէն,
կ'անցնի ծովու երեսէն, երգելով մեղրահամն մեղեդին «Աչ-
քըն ծով... ի ծով... ծիծաղախա... ծաւալանայր... յա-
ռաւօտուն...» կը համբուրէ զՏէր, եւ կը դառնայ Աստ-
ուածաշունչ հոգւով իւր աղօթամատենին մէջ կը գրէ...
«Այն՝ զոր տեսի աչօք խոյ իմովք»։

— Սուրբ կղզի. սուրբ ծով. սուրբ երգ. ամենասուրբ տե-
ղիք. համով հոտով լիք։

* * *

Մեկնինք այս անուկնելի տեղէն, տեսարանէն, մեկնինք
այս երանաւէտ երկնակենցաղ սրբոյն բնակարանէն, իջնանք
ի վայր, ի դաշտ — ի՞նչ տեսիլներ։ Խիտ խիտ ծառազարդ
գեղորայք, կաւեր, կալտիք, շինական հարսն ու աղջիկ,
ծերն ու մանկան, ագռաւն ու աղաւնին, ճնճղուկն ու տ-
րագիլ, միջիւնն ու պօլօճը, եղն ու եզնավարն, էշն եւ գո-
մէշն, սայլն ու սայլւորիկ, շէխն ու դավրիշ. վարդապետն
ու երէց, շահնան եւ քուրդ բէկն, վանայ սովեալն ու Բա-
ղիշայ չարչին, հարկահանն ու պարտապահանջն. նախիրն եւ
խաչինք, ամէնքն ալ այդ կալերու շուրջն աւած իրենց բու-
ժիններ կը կրեն։ Յարգն գոնէ թողուն վտառակաւոր եզան,
խզուզը՝ գոնէ թողուն կալատիրոջ ձէթ կիկ ձագերուն քանի
մը օրուան համար սնունդ։ Մեծ չարժուճն, մեծ աղմուկ,
կռիւ, յափշտակութիւն, հացի՛ կռիւ։ Եւ կան որ կ'ըս-
տիպեն արագել. վերցնել կալը, որպէս զի հնձուած արտին
տիրեն, զի խեղճ գեղացին պարտուց իոխարէն հօղն ալ գը-
րաւ է դրեր. եւ պայմանաժամն լրացեալ է, դատարանի
պաշտօնեայք ներկայ են, որք օրինաց սառնութեամբ կը վըճ-
ուեն ու կը յանձնեն գրաւողին իբրեւ իրաւունք արտն շինա-
կանին, կեանքն շինականին, զոր կականմամբ ձայնի, եւ ա-
ռատ ու դառն արցունքով կը ձգեն գիւղին ընտանիք։

— Ո՛հ սով...-ո՞րն է սով...

Բայց մենք իջնանք դէպի ծով... աչքս ի ծով... Ժողովուրդը ծով... արտասուեաց ծով... սիրտերնիս դարձաւ ծով... դիմենք ի ծով:

Ախաւանց՝ Ազթամարայ ջրհանն է. սրբան նազելի կը ճեմէ ու կը բազմի Ախաւանցն այս եզերաց վրայ: Զաղացքներ կը բանին անդադար. ջրեր կը կարկաչեն որոտալից, ծառերը բարձրացած են յուռթի տերեւալից, պտուղներ ի կախ եւ ի սփիւռս ի դրախտին, կլօրն ու ձմերուկ հասունցած են. եւ սուրբ Աթոռոյն կրօնաւորներէն ու մոնթերէն կը տեսնուին ի ճեմ, ի զրօսանս, եւ ընկողմնած կանաչներու վրայ, հովանեաց շուրջը, ջաղցին վաքդէզը. բուրաստանին մէջը: Ուրազի եւ սղոցի ձայները կը գրաւեն մեր ուշքը, չէնքեր եւ սենեակներ եւ վեհարան մը կը շինուի հոս, եւ կաթողիկոսն կայսերական նշաններ ի կուրծս՝ կը հրահանգէ շինողները. ապա կը քաշուի իւր սենեակը, ուր կ'ընդունի չէխեր եւ քրդերը, որք ակնածութեամբ ծնկածալ նստած են նշանակիր կուրծքին հանդէպ, որոյ մէկ կողմը ծով կը ծփայ, միւս կողմն ժողովուրդը:

— Կապոյտ ու աղի ջրեր, ի զմէր կը գոռայք, ի զուր կը թափիք Ախաւանից ափը, ի զմէր կը խառնէք աւազներ, ի զուր կուռչիք խորերէն եւ բարձրակոյտ կոհակներով կը խոյանաք կը զարնուիք ցամաքին: Ոչ ոք կը հասկնայ թէ ինչ կ'ուզէք դուք, ինչ կ'ըսէք դուք, ինչ կ'ողաղակէք: Քո արձագանդը, ո՞ ջուր, Ախաւանից անդին կը լսուի Ժողովուրդեան սիրտերու մէջ, տառապանաց ալիքներով խառնեալ ծըփանաց ձայնով, որք ամէն մի շարժմանդ ու զարկմանդ՝ ան կ'ընէ, եւ իւր ախը Ախաւանից վրայէն անցնելով կուգայ կ'իյնայ քո խորերուն մէջ...:

Քարին զարկ ալիքդ, Ազթամարայ ժայռին, կղզւոյն կողերուն, գուցէ նա շարժի զգածուի, հոն Աստուծոյ տաճար կայ հոյակապ, հոն սուրբ խաչն Քրիստոսական. հոն՝ գոնէ կը լսուին միմուռնջ ազթաւորաց «Կեցո՛ գիտ Աստուած զի հասին ջուրը յանձն իմ, ընկկայ ես ի խորս անդնդոց, ուր ոչ գոյ ինձ հանգիստ»։ — «Ծով կենցաղոյս հանապազ զիս աւելիո՞ծ է»:

Քեզ յուստ պիտի գայի, ո՞վ Գաղկաչէն մեծագործ տա-

ճար , քեզ յերկրագոյութիւն՝ ով Աստուածակիր Սուրբ Նը-
շան , քեզ ի պաշտօնմն՝ ով ժայռ խորհրդաւոր , ժայռ՝ որոյ
վրայ կը կենայ մերկայ Հրամանատուն , ուր Լուսինն եւ
Աստղունք ծովը իջնալուն եւ ծովէն ելլալուն կը հանգչին
զովասուն , ուր Արուսեակն իր քողը կը ձգէ , եւ Արեգակն
իր պատմութեան կ'արկանէ իրիկուն եւ առաւօտուն : Վայր
աննման :

Գ. Վ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ

ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԶԴՈՒՄՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Չուկերն ջրակենցող ըլլալով՝ գծուար է նոցա կենաց ա-
մեն պարագայներն քննադատել , բայց եւ այնպէս կան որք
հանրածանօթ են ինչպէս՝

Օձաձուկներն կը ճանաչեն իրենց տէրերն եւ անոնց ճայնին
կը հետեւին . սա ապացոյց մ'է նոցա յիշողական հանգամա-
նաց :

Աղեղնաձուկն որ միջտոներով կը սնանի , միշտ կը գիտէ
ջուրերու եզերքն գտնուող բուսոց վրայ հանգչող միջատե-
րն . եւ երբ նշմարէ , զարմանալի ճարտարութեամբ ջուրի կա-
թիլ մը նետելով , զայն վար կը ձգէ եւ կ'ուտէ : Եթէ այս
ձուկն կորելու յատկութիւնն չունենար իւր այս իմաստու-
թեամբ նպատակին չափի հասնէր :

Թռչուններն ընդհանրապէս սքանչելի են իրենց բնակա-
րաններու շինութեամբ որ բնագոյում կը համարուի . բայց
գալով սիրիլիս սիրիւռիս անուն թռչունին , անկարելի է բը-
նագոյում անուանել : Այս թռչունն ծառի մը տերեւին քով
ուրիշ տերեւ մը կը բերէ , երկուքն իրարու կտրելով պարկ
մը կը ձեւացնէ , որոյ մէջ կը զետեղէ իւր փոքրիկներն . կա-
րելու համար բամպակենիի թելերն կը գործածէ , եթէ այն
գաւառին մէջ չգտնայ տերեւոց կոթուններն եւ կամ ուրիշ
մարմիններով գոհ կ'ըլլայ . եւ վերջապէս իւր կտուցովն ծա-

կելով թեւն մէջէն կ'անցնէ եւ այսպէս կարելով պարկ մը կը ձեւացնէ: Պլանչառ կը սրտամէ թէ «Պարտէզի մը մէջ օրինորդներ կար կը կարէին, այս թռչունն նոցա ներկայութեան միշտ ծառերու մէջ պահուած զիրենք կը դիտէր, երբ նոքա գացին անմիջապէս գետին թափած թելերն առնելով ոտրաւ իւր պէտքին գործածելու համար»: Եթէ այս կենդանիներ բնագլմամբ մեքենաբար գործէին, մի եւ նոյն նիւթն պիտի գործածէին. բայց կը տեսնուի որ ուրիշ պարագայներէ օգուտ կը քաղեն:

Ծիծառներն, աղաւնիներն եւ շորանարգիներն աչնան վերջերն տաք երկիրներ կ'երթան, ձմեռն հոն անցնելու համար. ասիկայ բնագլում կը համարուի. միթէ չեմք կրնար բացատրել թէ՛ երբ սկսին մսիլ, դէպ այն կողմն կ'երթան ուր տաք կ'զգան եւ կը շարունակեն մինչեւ որ նախորդ տարիներն իրենց դադրած երկիրն հասնին, զոր ի վերուստ կը ճանաչեն իրենց տեսողութեան սրութեամբ. ընդհանրապէս մի եւ նոյն երկիրն, նոյն քաղաքն կամ գիւղն եւ մի եւ նոյն տեղն կ'երթան ամեն տարի:

Մի քանի կենդանաբաններ կը մտածեն թէ այս ճանապարհորդութիւն մի եւ նոյն տեղն գտնալն մեզ անծանօթ մի զգայարանքի յատկութիւնն է:

Ծիծառներու երբ միոյն ձագերուն որ եւ է թշնամի մը միտա հասցնէ, մասնաւոր ձայնով մը ուրիշները օգնութեան կը կոչեն: Կը կարծուի որ սոքա իրենց գաղափարն կրնան արտայայտել: Աշունին մեր երկրէն մեկնած ատեն կը տեսնեմք որ մասնաւորներ աստ տեղ կը վազեն ճշելով, կարծես ուրիշներու խորհուրդ կուտան մեկնելու համար եւ ապա այսպէս ամենքն ի միասին կը մեկնին:

Կաթնոռներն իրենց խորհելու, դատելու հանգամանօքն երեւելի են որոց զլուխն կ'զբաղի մարդն. քննեմք նոցա երեւելիներն:

Յարնայրներն եւ եղջերուներն Հօթենթացուց երկրին մէջ ձըմեռներն դէպ հասարակածին կը մերձեան, գարունին կը վերադառնան:

Արջնամուկն (մաւօթ) երբ իրեն թշնամի հասնի, մասնաւոր ձայն մը հանելով՝ իրեն ընկերներն օգնութեան կը

կանչէ : Երբ ձմեռն մերձի, իւր բնական քաջութեամբ ամեն կողմն կատարելապէս կը գտցէ եւ կ'սկսի ննջել . քունն մինչ գարուն կը շարունակուի :

Սկիւռն որ միգերով կը սնանի աշնան վերջերն ցուրտին գալուստն զգալով, կողին, խողկաղին, նուշ եւ այլն կը հաւաքէ եւ աստ անդ կոյտեր կը դնէ, ձմեռն եթէ այս կոյտեր ձիւնով ծածկուած իսկ ըլլան ամենայն ճարտարութեամբ կը գտնան . հոս կը փայլի իրենց յիշողութեան զարգացումն : Եթէ ձմեռն ուշ սկսի, մթերումն ալ ուշ կ'սկսի որ ապացոյց մ'է մեքենարար չգործելուն :

Սիւլերիոյ ճագարն ամառ ատեն արտավարի մը լաւ եւ ընտիր խտերն կարեւելով՝ կը տարածէ որպէս զի չորնան . ապա կոյտ կը դնէ, որոց ամենուն տակ իրեն բնակարանին հաղորդակցող ճամբաներ կը շինէ :

Ճագարն երբ սրսորդէ հալածուի, ճամբուն վրայ փոքրիկ խորութիւն մը գտնելով կը պաւկի որպէս զի տեսնուի եւ որ ապացոյց մ'է իւր դատողութեան :

Աղոռեսներն իրենց թշնամեաց դէմ դարձնելու կը լարեն, երբ իրենց թշնամին հասնի իւր մեռեալ կը փռուին մինչեւ որ նա հեռանայ :

Կռդրի կամ ցրդռն անուանեալ կէս մը ջրակենցալ կենդանիներ դեմքերու եւ լճերու եզերքն իրենց պտտաւորած գեանափոր բնակարանուն մէջ կը բնակին ամառ ատեն . երբ ձմեռն մօտենայ, շատ մը ջրղուններ իրարու միանալով մօտակայ բաւական խոր լճակ մը եւ կամ գետ մը կ'ընտրեն որպէս զի մինչ ցլատակն չի սառի, եւ անդ կը շինեն իրենց բնակարաններն, որ երկու յարկերէ կը բաղկանայ, մին ջուրի տակն ուր կ'ամրարեն իրենց ձմեռուան ուտեստն, երկրորդը՝ ջուրին երեսն՝ բնակելու համար : Բնակարանի կազմութեան համար անտառներէ մացառ կը բերեն, պայծա հիւսելով երկյարկեայ խորթներ ձեւացնելէ վերջ՝ բնակարանի ամեն մէկ պատերու երկու կողմերն լաւ մը կը ծեփեն իրենց ագիով որ ճիշդ որմնադրաց ծեփիչ գործիքին կը նմանի :

Եթէ անտառի մօտ են, ընդհանրապէս լիճ մը կ'ընտրեն եւ մեր ըսածին նման կը շինեն իրենց բնակարանն . բայց եթէ լիճ չկայ կամ անտառէ հեռու գտնուին, գետ մը կ'ընտրեն,

որպէս զի ջուրի հոսանքին միջոցաւ կարողանան ծառերու ճիւղերը բերել : Այս պարագային մէջ երբեմն 2-500 ի միասին անտառ կ'երթան , ճիւղեր կտրելու , զորս հոսանքին միջոցաւ կը բերեն . իրենց բնակարանի կառուցման սկսելէ առաջ թումը մը կը շինեն գետի ջուրին մակերեսոյթի բարձրութիւնն հաւասարեցնելու համար , որպէս զի հոսանքն իրենց բնակարաններն չտանի այս թումըն մեծ ճիւղերու հիւսմամբ կը կազմեն եւ սրոյ կողերն կը ծեփեն ամենայն հաստատութեամբ , ընդհանրապէս թուփերն 4 մէթր հաստութիւն ունին : Թուփի կազմութենէն վերջ կ'սկսին իրենց բնակարանն շինել , նորա ստորտն կամ կողերու վրայ եւ մի եւ նոյն եղանակաւ :

Միթէ բնազդում կրնամք համարել երբ այս կենդանիներ տեսէ հեռի անտառներէ կ'երթան ծառերու ճիւղեր բերելու եւ այն ալ գետերու հոսանքին միջոցաւ : Եւ այսչափ սքանչելի ճարտարութեամբ թումեր եւ բնակարաններ շինել դատողական ոգւով : Նշմարուած է որ եթէ գետին հոսանքն աւելնայ , անմիջապէս կ'սկսին երրորդ յարկ մը շինել , եւ եթէ ջուրն նուազի տաջին յարկն դետնափոր կ'ընեն եւ որ ապացոյց մ'է մեքենաբար չգործելուն : Եթէ այս կենդանիի ակռաներն փայտերը կտրելու չափ սուր չըլլար , եւ իւր ագին ծեփիչ գործիքի ձեւ չունենար եւ մտածէր իսկ ընել , միթէ պիտի կրնար յաջողիլ : ո՛չ , զի գործիքն պիտի պակսէր :

Փիղն եւ ուղտն կը ճանաչեն իրենց տէրերն եւ երկար տարիներ վերջ իրենց թշնամեաց դէմ վրէժ կը լուծեն :

Ձիւրն ընդհանրապէս մէկ անգամ անցած ճանապարհին տարիներ վերջ կը յիշեն եւ մի եւ նոյն ճամբով կ'ընթանան առանց սխալելու :

Ճանապարհորդ մը կը պատմէ , ձիւնի փոթորիկի բռնուելով աչքերն բանալու իսկ չհամարձակելով՝ իւր ձիուն կամաց թողուցած է . այսպէս Ծ-Ն Ժամեր ձին սուսնձին հրաման մը ստանալ ու քալելէ վերջ սկսեր է կանկ առնել եւ վրձնել . աէրն այն տառն աչքերն բանալով տեսեր է որ իւր քաղաքըն եւ իւր տան դրան առջեւ հասած է . դուք եթէ այդ անձին տեսն ըլլայիք , այլ եւս կասկած պիտի ունենայիք ձիւ-

րու իբր մեքենայ չգործելուն եւ բանականութիւն ունենալուն :

Ձիերն չառ տարիներ վերջ կը ճանաչեն զիրենք խնամողներն կամ զիրենք ծածուղներն եւ այնպէս կը վարուին : Այս խնաստուն կենդանիներն նոյն խոկ խօսքով եւ հրամանով կը հասկնան եւ կը հնազանդին :

Գալլն զինքն պատարարող վանդակն կրծելով երբ կալուղ գտնայ (եթէ փայտէ ըլլայ) կը ջանայ զայն կոտրտել, բայց երբ իւր ակօսանքուն կարծր գայ (երկաթէ), հասկընալով՝ անկարելիութիւնն երբեք չի փորձեր խփել, կարելի է որ հոս դատողութիւնն կատկածուի :

Շուկն կը ճանաչէ իւր տէրն տարիներէ վերջ եւ կը քծնի երբ զայն տեսնայ. ընդհակառակն կը հեռանայ իւր թշնամիներէն եւ կը ջանայ վրէժ լուծել :

Շուկն իւր տիրոջ ուրախութիւնն հասկնալով՝ կը գծնի. տրտմութեան ատեն կը մասնակցի. երբ կը տեսնայ իւր տէրըն վերաւորուած, ուրիշներն օգնութեան կը կանչէ եւ առաջ ինքն նմա կ'օգնէ վերքն լզելով :

Իւր ծայրայեղ հաւատարմութիւնն եւ անձնուիրութիւնն հանրածանօթ են. կան պատմիչներ որք կը հաստատեն թէ չառ անգամ չուներ իրենց անձն վտանգի դնելով իրենց տէրերն ջուրէն հանած եւ ուրիշներն օգնութեան կոչած են :

Շուկ մը երբ տեսնայ որ իւր տէրն փեղկոյրն կը դնէ եւ գաւազանն ձեռքն կ'առնու, կ'սկսի քծնիլ, եւ անկէ առաջ ճամբայ կ'ելնէ զի կը հասկնայ թէ նա պտոյտ մ'ընել կ'երթայ :

Կը պատմուի թէ չուկ մը՝ որ օլտիով կ'աղաւթած էր՝ գիւղերներն գլուխն օղակէն հանելով՝ մօտակայ գիւղին ոչխարներն յօջօտել կ'երթար. ապա գետն երթալով բերանի արունըն լուալէ վերջ իւր բնակարանն կը դառնայ, գլուխն օղակին մէջ կ'անցնէ եւ կ'սկսի ննջել իւր մի անմեղ :

Շուկ մը եւ կատու մը աչքերնին դոց եթէ հեռու աեղ մը տանինք, քիչ ժամանակէն կը վերադառնան, ասոնց նման մի քանի կենդանեաց նմանօրինակ հանգամանաց համար կը կարծեն թէ յատուկ զգայողութիւն մ'ունին որ մեղ անծանօթ է :

Կապիկներու նմանողական հանգամանքն ամենուն ծանօթ

է. օռսն ուօրսն անուանեալ տեսակն փարիզի կենդանաբանական սրարսիզին մէջ իւր խուցէն դուրս ելնելու համար, դուռին քով դրուած աթոռին վրայ ելնելով դուռը կը բանար, մինչդեռ ուրիշ մը տեսած չէր այս միջոցն գործածել. սահապանն աթոռն վերցուց, նա ուրիշ աթոռ մը ճարեց հոն բերաւ եւ կրկին դուռն բանալու յաջողեցաւ: Կը սատմուի թէ մինչ իսկ իբր սպասաւոր եւ կառավարնի օգնական կապիկներ եղած են:

Մարդն, լրումն բանականութեան է եւ ամենն կը գերազանցէ, զի բնութիւնն նորա աւելի գործիներ եւ յարմարութիւններ տուած է:

Չեմ կարծեր որ մարդ՝ կենդանեաց վերագրեալ սքանչելի գործերն տեսնելէ վերջ՝ համարձակի զայնս բնագլմամբ գործող լարուած մեքենայներ համարել:

Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ

ԱՍՏԵՂԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ 1884-1885 ՏԱՐԻՈՅ Ի ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՐԹԱՐԱՆԻ
ՅՕՐԹԱԳԻՒՂ

Բ.

Աստեղագիտութիւնն, գիտութեանց ամենամեծն է ու անոր սկիզբն հին ժամանակաց աղջամղին ստուերին մէջն կ'աներութանայ, բայց շատ մը յիշատակարաններ անոր մեծ հրնութիւնն կը ցուցնեն ու կ'ապացուցանեն:

Աստեղագիտութիւնն, կենդրոնական Ասիոյ՝ այսինքն մարդկութեան օրօրօցին մէջ ծնունդ տուած է. եւ ըստ իմ կարծեաց նոյն Երկրին մեր թափառական նախահարք եղած են առաջին աստեղագէտք:

Աստեղագիտական ամենահին եւ ամենաճիշդ գննութիւնք

ձենացւոյ կը վերաբերին. ձենացւոյ աստեղագիտական մի զննութեան յիշատակումն կը գտնենք անոնց գրոց մէջ, որ Քրիստոսէն 5255 տարի յառաջ կատարուած է: Քաղզէացիք աստեղագիտական զննութիւններ ըրած են Քրիստոսէն չուրջ 2229 տարի յառաջ. Եգիպտացիք Քրիստոսէն 2100 տարի յառաջ եւ այլն:

Քրիստոսէն չորս դար յառաջ, աստեղագիտութիւնն, Եգիպտոսէն Յունաստան անցաւ Միլետացի Թաղէս փիլիսոփային ձեռամբ: Միլետացի Անաքսիմանտր որ Թաղէսի աշակերտն էր, ծիր խաւարոման հսկումն գտաւ եւ արեգակնային ժամացոյցներ ու աշխարհացոյց տախտակներ շինելու արհեստն Յունաստանի մէջ մուծեց: Անաքսագորոս՝ որ Անաքսիմանտրոսի աշակերտն էր, ուշիուշով ուսումնասիրեց գիտաւորներն, ծիր կաթինն եւ խաւարումներն գուշակելն գիտցաւ: Կը կարծեն թէ Պիլթագորոս, որ նոյն դարուն մէջ կ'ապրէր, արեգեւոց ճշմարիտ դրութիւնն ճանչցած ըլլայ, որ զերկիրս իբր մի մուրտի եւ զԱրեգակն իբր կեդրոն մուրտիային շարժմանց համարած ըլլայ: Քրիստոսէն յառաջ հինգերորդ դարուն մէջ Թաղէսին աշակերտ Ֆիլոլադոս, Պիլթագորասին կարծեաց նման կարծիք կը յայտնէր: Աթենացի Մետոն փիլիսոփան 19 տարուան լուսնական շրջանն կամ ոսկեթիւն գտաւ:

Այս դարուն յաջորդող փայլուն դարուն մէջն Կնիտեցի Եւտքսոս փիլիսոփան համաստեղութեանց մի նկարագրութիւնըն կը հրատարակէ եւ Աթէնքի ընդհանուր հրապարակաց վրայ աստեղագիտական օրագրութիւններ զետեղել կուտայ: Մարսիլիացի Ֆիթէա աստեղագէտն դէպ ի հիւսիս մեծ ճանապարհորդութիւններ կը կատարէ եւ զերկիրս օրերուն եւ գիշերուանց երկայնութեանց նկատմամբ կլիմաներու կը բաժնէ: Արիստոտել Երկրիս կըրութիւնն կը ցուցնէ անոր՝ լուսնոյ խաւարմանց ժամանակն մեր արբանեկին վրայ արձակած շուքին ձեւն ի նկատողութեան անլով, բայց Պիլթագորեանց կործիքն այն է Երկրիս ինք իւր վրայ շարժումն չընդունիր: Ոլինդացի Կալիսթէնէս փիլիսոփան, Ալեքսանդր Մեծին հետ կը ճանապարհորդէ եւ Քաղզէացւոց աստեղագիտական զննութիւններն կը հաւաքէ:

Քրիստոսին յառաջ երրորդ դարուն մէջ, Ալեքսանդրոյ յունական դպրոցն ծաղկիլ սկսաւ, ուր տիեզերագրական եւ աստեղագիտական ուսմունք մեծ յառաջադիմութիւններ ըրին: Սամոսացի Արիստարքոս փիլիսոփան առաջին անգամ ըլլալով յայտնեց թէ Երկիրս՝ Արեգական բոլորաիքն կը շարժի: Սիէն քաղքին երաթոստէն փիլիսոփան միջօրէականի աղեղ մը չափելուն կերպը գտաւ, ծիր խաւարման խոտորման արժէքն որոշեց, մակաշրջանակ գունդն հնարեց ու առաջին աստեղագիտական դիտարանն շինեց: Արքիմեդէս ամենէն առաջ մոլորակացոյց մը շինեց ուր Արեգական, լուսնոյ եւ աստեղաց շարժումներն բացայայտ կերպիւ կը տեսնուէր:

Յաջորդ դարոյն մէջ Նիկիացի Հիպոլարքոս աստեղագէտն, աստղաբաշխական կարեւոր աշխատութեամբ մեծանուն հրուշակեցաւ: Ինքն եղաւ առաջին աստեղային ցանկն շինողն ու յիշեալ աստղերն արհեստական գնդի մը վրայ դժագրողն: Հիպոլարքոս գիշերահաւասարաց կանխութիւնն գտաւ, տարուան երկայնութիւնն որոշեց, հաստատագրական ընկեցումն հնարեց, հականկեանց միջոցաւն Երկիրս՝ Արեգակն ունեցած հեռաւորութիւնն գտնելու աշխատեցաւ, վերջապէս Երկրիս զանազան տեղերն իրենց երկայնութեանց ու լայնութեանց միջոցաւն գտնելու եղանակն յղացաւ:

Քրիստոսին յառաջ՝ առաջին դարուն մէջ, Ստրապոն որ աշխարհագրութեան մէջ երեւելի հանդիսացած էր, տիեզերագրութեան յառաջդիմութեանց մեծամեծ ձեռնտու եղաւ: Բոսխտոնիոս Երկրիս շրջապատն չափել փորձեց եւ ծովու մակնթացութեանց ուտեղատուութեանց պատճառն ճանչցաւ: Սոսիթէն՝ Յուլիոս Կեսարու հրամանաւ Հռովմայական տոմարն ուղղեց:

Մեր թուականին երկրորդ դարոյն մէջ Քլոս Պտղոմէոս, աստեղագիտական բազմաթիւ մատեաններ գրեց որոցմէ ամենաերեւելին է, իր Ամաթէսթ անուն գիրքն: Բայց այս գիտնական անձն որ հսկայ աշխատողներէն մին եղաւ, այնպիսի սխալ գաղափարներ սփռեց, որք իւր պատկառելի անունն տակ երկայն ժամանակներ կանգուն մնացին, ի մէջ այլոց Երկրիս անշարժութեան ամենամխալ կարծիքն եւ մակաշրջանակաց տարօրինակ դրութիւնն, յորումնեթադրուած

էր թէ, մուրակներն ոչ թէ իրենց գլխաւոր ուրտին մէջն
կը շարժին, այլ փոքր շրջանակաց միայ կը դառնան ու այս
վերջին շրջանակներուն կեդրոններն, նոյն իսկ գլխաւոր ու-
րտան կը շրջին: Պողոմէոս, աշխարհագրական դրից տախ-
տակաց մէջ զոր հրատարակած է, ծանօթ երկիրներուն եր-
կայնութիւններն արտաքոյ կարգի կը մեծցընէ:

Ասկէ ետեւ տգիտութեան երկայն շրջան մը, Բարբարո-
ոաց արշաւանաց ժամանակը եւ միջին դարու աղջամիջին
առեանն բովանդակ Եւրոպան կը ծածկէ: Բայց Արարացիք
իրենց աշխարհակալութիւններէն ետեւ աստեղագիտութիւնն
կը մշակեն: ԺԱ. դարուն մէջ Ալմամուն խալիֆան որ երեւելի
Հարուն էլ Րաշիտի որդին էր՝ արեգական եւ լուսնոյ ճըշ-
գրտեալ տախտակներ կազմել, Պողոմէոսին տախտակներն
բարելաւել, երկրիս պատկերն շինել եւ Միջագիտաց մէջ
միջօրէականի աղեղ մը չափել տուաւ: Իպն-Եունիս որ գէպի
1000 թուականն Գահիրէի մէջ կը ծաղկէր, երկնային շարժ-
մանց իրիտ ճշգրիտ տախտակներ շինեց եւ տարւոյն երկայ-
նութիւնն գրեթէ ամենաճիշդ կերպով որոշեց:

Դէպի 1039 թուականն Աղալիուհի, Պաղոմէոսին տախ-
տակաց մէջ, մեծ բարելաւութիւններ մուծեց: Էօմէր-Քէյ-
եամ, որ Պարսկաստանի մէջ ԺԱ. դարուն ժամանակն կը
ծաղկէր, Պարսկական տոմարն բարելաւեց: Ժ.Գ. դարուն
վերջն Պաղտատի աստեղագէտք, որոնց գլուխն կը գտնուէր
Նասրէտտին Թոսի՝ Մոնկոլաց կայսր Գուլակու խանէն, Մի-
րախիսի դիտարանին հիմնարկութեան հրամանն կ'ստանար
եւ Քուսլայի հետ ձենաստան կը մուծէր արեւմտից գի-
տութիւններն: Մարութացի Ապուլ Հասան Ալի միեւնոյն դա-
րուն մէջ մեծ բարելաւութիւններ մուծին Ափրիկէի աշխար-
հագրութեան վրայ: Ապիւլ Ֆէրա (1271—1354) Համայի
(Սիրիոյ մէջ) իշխանն մադեմագիքական աշխարհագրութեան
նշանաւոր տախտակներ կազմեց, ուր իւր նախորդաց մեծ
սխալներն օրինակելէ ուրիշ բան չըբաւ: ԺԵ. դարու մէջ
Ուլուք Պէյ, ճշդիւ կերպիւ ծիր խաւարման խոտորումն չա-
փեց, աստեղաց նոր ցանկ մը եւ ընտիր աստեղագիտական
տախտակներ շինեց:

Աստեղագիտութիւնն վերոտին ծնունդ առաւ յԵւրոպա

ԺԳ. դարուն մէջ: Փրեղերիկոս Գ. Գերմանիոյ կայսրը, Պոլսմէսոփն «Ալմաժէսթ» անուն գիրքն Լատիներէնի թարգմանել տուաւ: Գասթիլիացի Ալփոնսոս թագաւորն որ իմաստուն նաեւ կոչուեցաւ, իւր անունն կրող աստեղագիտական տախտակներն շինել տուաւ:

ԺԵՐԳ. դարուն մէջ, Բիւսլաք եւ Միլլէր (կամ Բէթլամոն-թանուս) իրենց շարունակեալ աշխատութիւններովն աստեղագիտական մեծ գիւտերուն նոր ուղի մը պատրաստեցին:

ԺԶ. դարուն մէջ գաղղիացի Ֆէրնէշ Բոխլին, Բարիզու եւ Ամիէնի մէջ սարունակեալ միջօրէակտնի աղեղն չափեց եւ այսպէսով երկրիս մեծութիւնն որոշելու միջոց մը տուաւ: Կոպեռնիկոս իւր Երկնային-Շրջանք կը հրատարակէր, որով տիեզերաց բուն դրութիւնն իշայտ կածէր: Գրիգոր ԺԳ. պապը գտնամարն ուղղել տուաւ: Դիքս-Պրահէ որ երեւելի զննիչ մ'եղած է, աստեղաց հարքի ցանկ մը շինեց, լուսնոյ շտութեանց անկանոնութեանց, անոր հանգոյցից շարժման եւ լուսնական ոլորտին խոտորման եւայլն օրէնքը տուաւ, բայց Կոպեռնիկոսին դրութիւնն ընդունել չուզեց եւ նոր դրութիւն մը կազմեց, յորում երկրիս անշարժութիւնն, մոլորակաց արեգական բոլորտիքն ըրած շարժման հետ կը հաշտեցնէ: Միրգաթոր տիեզերագիտական խորին ուսումներ ըրաւ եւ իր անունն կրող աշխարհագրական ընկեցումն հնարեց, զոր յետոյ վրիճք բարեփոխեց:

ԺԷ. դարուն մէջ, Կեպլէր մոլորակաց ոլորտներուն ճուաճիր ձեւն եւ մոլորակային շարժմունքն կառավարող մեծ օրէնքներն գտաւ: Կալիլէոս կատարեղագործելով հեռագիտակներն եւ կամ լաւ եւս աստեղագիտական դիտակներն, որք տարօրինակ դիտմամբ մը Հոլանտայի մէջ հնարուած էին, Արեգական բծերն տեսաւ, նոյն աստղին ինք իր վրայ թաւալումն ճանչցաւ, Լուսնթագին արբանեակներն գտաւ, Երեւակին մանեակն տեսաւ եւ Կոպեռնիկոսի պէս Երկրիս թաւալման կարծիքն սլաշտպանեց եւ իրեն այս արդարացի կարծեացը համար եկեղեցական անիրաւ ատենի մ'առջեւ կանչուելով հոն դատաւարտուեցաւ: Կասսենտի, Կոպեռնիկոսին եւ Կալիլէոսին վարդապետութիւններն ամէն ուրեք տարածեց: Տէքարթ լուսոյ ցոլացման օրէնքն ճանչնալ

առաւ ու Յորձանաց անուամբ մի դրութիւն երեւակայեց, ըստ որում Արեգակն եւ իւրաքանչիւր աստեղք, կեդրոններ են այնքան նուրբ նիւթոց յորձանաց, որք անոնց բոլորտիքը մոլորակները կը չրջեցընեն եւ իւրաքանչիւր մոլորակ կենդրոնէ ուրիշ յորձանքի մը որ արբանեակներն կը չրջեցընէ: Մորէն տը վիլըֆրանշ առաջինն եղաւ աստիճանաւոր չրջանակաց վրայ դիտակներն հաստատողն ու աստղերն եւ մոլորակներն նոյն խի ցորեկ ատեն կրցաւ զննել: Հընկըս ժամանակաչափն ճօճանակով բազադրեց, երեւակին մանեակն ճանչցաւ ու մեկնեց եւ ուրիշ շատ մը գեղեցիկ գիւտեր ըրաւ: Տանցիկի Հեվիլիոս աստեղագէտն երեւելի հանդիսացաւ բազմաթիւ զննութիւններով: Անգլիոյ մէջ կրէկորի նոր հեռագէտ մը հնարեց: Գաղղիոյ գիտութեանց ճեմարանն որ Լուդովիկոս ԺԴ-ին օրովն 1666 ին հաստատուեցաւ՝ աստեղագիտութեան մեծ ծառայութիւններ մատուցց: Յիշեալ ճեմարանին տնդամներէն մին, Տոմինիկոս Գասսինի, Լուսնթագ, Հրատ եւ Արուսեակ մոլորակաց թաւալումն եւ երեւակին բոլորտիքն չրջող արբանեակներէն շատերն գտաւ: Օլու մանրաչափն հնարեց. Ռիքէր որ, ճեմարանին կողմանէ Բարիդէն Գայէն խրկուեցաւ, ճօճանակին ճօճմունքն յիշեալ երկու լայնութեանց մէջ իրարու համեմատելու համար՝ ճանչցան թէ ծանրութիւնն բեւեռներէն դէպի հասարակած յառաջանալով կը նուազի: Բիքար մեծ ճշգրութեամբ միջօրէականի մէկ աստիճանի աղեղ մը չափեց: Բոմէր լուսոյ շտութիւնն եւ միջօրէականի գիտակը գտաւ:

Մի եւ նոյն ժամանակն, անմահն Նիւդն, Անգլիոյ մէջ տիեզերական ճշտողութեան մեծ սկզբունքն կը գտնէր, նոր հեռագէտ մը կը հնարէր, եւ աստեղագիտական ամենագեղեցիկ թռիչքն կուտար, տեսողութեան գլխաւոր օրինաց գիւտովն: Հալլէյ գիսաւորաց ընթացից չրջանաւորութիւնն կը ճանչնար եւ 1682, 1759 եւ 1853 ին գիսաւորաց վերադարձն կը գուշակէր. Հալլէյ որոշեց նաեւ կազմնացոյցին փոփոխութիւններն ու լուսնոյ առիտակներ շինեց եւ հարաւային աստեղաց ցանկ մ'ալ տուաւ:

ԺԸ. դարուն աստեղագիտական եւ տիեզերագիտական ընդարձակ աշխատանաց մէջն կը նշմարենք, լուսոյ շեղման

եւ երկրիս առանցից քառանման գիւտն զոր Պրատէյ աւտեղագէտն ըրաւ: — Ֆլամսթէտի, որ Կրինուիչի գիտարանին առաջին տնօրէնն էր, հմուտ զննութիւններ ու աշխարհագրական ընկեցումներն: — Երկրիս տափարակութեան արժէքին որոշումն որ կատարուեցաւ ի ձեռն Գաղղիացի ձեմականաց, Մոբէրթիւրի, Գլէրոյի, Գամիւսի, Լըմոնիէյի, Կոտէնի, Լադոնտամինի եւ Պուկէրի: — Աստեղագիտական ընտիր տախտակներն եւ բազմաթիւ զննութիւններն Թոպլի-Մայէրի եւ Լագայլի: — Գաղղիոյ միջօրէականին ուղղահայեացին գիւտն եւ Երեւակին արբանեկաց եւ մանեկին վրայ նոր ծանօթութիւններ ի ձեռն Յակոբ Գասսինիի: — Գաղղիոյ երկրաչափական նկարագրութիւնն եւ նոյն երկրին առաջին մեծ աշխարհացոյցն Կեսար-Փանչիսկոս-Գասսինիի եւ իր որդւոյն Յակոբ-Տոմինիկոս-Գասսինիի ձեռամբ: — Ուրանոսին գիւտն ի ձեռն Վիլեամ Հերշելի, որ նաեւ Հրատայ եւ Երեւակին տափարակութիւնն ճանչցաւ ու այս վերջին մոլորակին բոլորտիքն չրջող երկու արբանեակներ եւս գտան, ասկէ զատ Վիլեամ Հերշել ծանօթ ամենամեծ հեռագէտն չինեց եւ ճշգիւ կերպիւ բազմաթիւ աստղեր զննեց: — Լալանտի յստակ եւ ձգիչ դասախօսութիւնքն որ աստեղագիտութեան ճաշակն տարածելու այնչափ օգնեցին: — Մոլորակային հեռաւորութեանց օրէնքն որ Պոտ աստեղագէտն մեկնեց: — Երեւելի Լաբլաս աստեղագիտին «Տիեզերաց դրութիւն» անուն գիրքն ու անոր «Երկնային մեքենականութիւն» անուամբ բազմահմուտ մատեանն: — Արեգակնային դրութեան մեծ առանցից փոփոխութեանց ցուցումն եւ Լուսնոյ տատանմանց վրայ խուզարկութիւնք ի ձեռն Լակուանթի: — Գաղղիոյ միջօրէականին չափն ի ձեռն Մէչէնի եւ Տէլամպրի: — Միացեալ Նահանգաց մէջ միջօրէականի աղեղան մի ուրիշ չափն ի ձեռն Մասոնի եւ Տիքսընի: — Աստեղագիտութեան գեղեցիկ պատմութիւնն ի ձեռն Պալիի:

ԺԹ. դարն ըստ իւր կարգին կը փայլի բազմաթիւ յառաջադիմութեամբք: Այս դարուն մէջ մեր առջեւն խմբովին ներկայացող անուններէն պիտի նշանակենք: Ֆրանսոսա Արակոյի, որ Պիյոն հետ միատեղ Տելամպրի եւ Մէչէնի գործողութիւններն շարունակեց եւ որուն լուսոյ վրայ ըրած

գեղեցիկ գննութիւններն, մանրաշափական այնքան ճիշդ հա-
փերն, իրեն գիտութիւնն ժողովրդականացնելու մասին ք-
րած ձգիչ դասախօսութիւններն եւ դրած անհամար աս-
տեղագիտութեան յօդուածներն, մեծ դարագլուխ մը կաղ-
մեցին աստեղագիտութեան պատմութեանը մէջ: — Ժան
Հերշլի, որ բազմաստեղաց վրայ յարգի գիւտեր ըրաւ, նոյն-
պէս գիտութեան ճաշակն սփռեց յստակ եւ պարզ նկարա-
գրութեամբ: — Բիաքցի, Օլլրիս, Հարտինկ, Հինդ, Հէն-
քէ, Կրահամ, տը Կասպարիս, Շաքորնաք, Կոլտմիշ, Լիւ-
թէր, Ֆէրկըլըն, Մարթ, Լորան, Եւայք, որք հեռագիտա-
կային բազմաթիւ փոքր մոլորակաց գոյութիւնն յայտնեցին:
— Լըվելիէ որ խորին հաշիւներու միջոցաւ Նեպտուն մոլո-
րակն գտաւ: — Պուվար, Մաթիս, որոնց ճիշդ գննութիւնք
գիտութեան մեծ յառաջադիմութիւններ ընել տուին: —
Էնքէ, Պիալա, Ֆէյ, Վիքոյ, Պրորսեն, Թէմբլ, Վինք, Ա-
րէսթ, Պրոք, որք 11 գիսաւորաց վերագարծին ժամանակն
որոշեցին: — Պէտք է նաեւ յիշել զՏոնաթի որ 1858ին գի-
սաւորն գտաւ: — Սթիւլ, որ Ռուսիացի աստեղագիտաց
գլուխն անցած շատ մը կարեւոր գործողութիւններ ըրաւ
եւ ի մէջ այլոց միջօրէականի մեծ աղեղ մը չափեց: Պէտք է
նաեւ յիշենք հոս այժմեան երեւելի աստեղագէտներէն զԱ-
րի, Սմիթ, Պոնտ, Հով, Հըլլընս, Վարձն տը Լաթին, Լաս-
սել, Վոլֆ, Վիլարոսոյ, Անարէ, Թէքէ, Թիսթան, Ամիրով
Մուշէ, Ֆլամարիոն, Գէրսթէն, Թուրվըլոյ, Ժանսէն, Լիէս,
Գրուլս, Աքիաբարէլլի, Թագինի, Ռէսթիկի, Յուլիոս Սմիթ,
Բիաքցի Սմիթ, Սեգգի, Հուչոյ, Վոկլ, Եսենկ, Լէվիսոս
Եւայլն Եւայլն, որոնց աշխատութեանց միջոցաւն գիտու-
թիւնն մեծ յառաջադիմութիւններ ըրաւ եւ ընելու վրայ է:

Աստեղագիտութեան պատմութեանը վրայ ձեզ տուած այս
համառօտ ծանօթութենէն բացայայտ կերպիւ ի յայտ կու-
գայ թէ, աստեղագիտութիւնն բազմաթիւ դարեր մանկու-
թեան մէջ մնացած, յետոյ այս մանկութենէն ելած ու զար-
գացած է Աղեքսանդրիոյ դպրոցին մէջն: Ասիէ ետեւ մին-
չեւ Արաբացոց ժամանակն կայուն վիճակի մը մէջ մնացած
ու անոնց միջոցաւն բարելաւութիւններ կրած է: Վերջա-
պէս, աստեղագիտութիւնն Ափրիկէն ու Ասիան թողլով, ուր

որ ծնունդ առած էր, Եւրոպիոյ մէջ հաստատուած եւ երեք
դարէ նուազ ժամանակամիջոցի մը մէջ իրեն այժմեան բարձ-
րութեան հասած է:

7/19 Օգոստոս 1884

ի Պէոյիւքտէրէ

ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

Ռաւոյիջ Ասեղազիսուքեան

ՓԱՓԿԱԿԵՐ ԳՐԱԳԷՏՔ

ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՆ⁽¹⁾

Վուազընոն՝ ժամանակին որքան վառվռուն արեայն՝ նոյն-
քան ալ տառաջնակարգ փափկակերն էր, եւ արդարեւ խիստ
զուարճալի էր՝ երբ իւր նիհար ու փափուկ կազմութեանն
հակառակ՝ ամենամեծ պատառներն կլանելով՝ ինքն իսկ զար-
մանք կը յայտնէր իւր բարակ ու տկար մարմնոյն մէջ այն-
քան ընդարձակ մի ստամոքս զտնուելուն վերայ: Չափա-
զանց հետաքրքրական են իւր նամակներն որք՝ իւր լաւ կամ
յոռի մարտողութեան անվերջանալի տեղեկագիրներն ըլլալ
կը թուին: Նման այն սքանդալաւորացից որոնց համար Ռա-
պրէ կ'ըսէ «իրեւ Աստուած կը դաւանին ստամոքսն, իր-
եւ Աստուած կը սաշտեն դայն, եւ իրեւ ամենակալ Աս-
տուծոյ զոհեր կ'ընծայեն նմա,» Վուազընոն ալ կը պաշտէր
յաւէտ սեղանն՝ ոյր վերայ իւր հաւատքն անսահման էր ու
անպայման: Երբ ծանրաշնչութիւնն՝ (asthme) որմէ մեռաւ,
եւ որ «բոլոր կեանքս սպաննեց» կ'ըսէր այնքան ծաղրաբա-
նութեամբ՝ հանգիստ թողուր զինքն երբեմն՝ ահա դժուա-
րամարտութիւն մ'իսկոյն կը փութար հազորդել անոր:

«Այնքան ուռած եմ խմորեղէններով՝ որ կը ճայթիմ, կը
գրէր մի օր, սեղանին վերայ կ'սպաննեմ ես զիս, մինչեւ
կոկորդս լենալու չափ կ'ուտեմ...» Օր մ'ալ կը սլատմէ թէ
իւր ախորժակին վերայ վստահելով՝ երկրորդ ծաղրար մ'ալ
եկած խանութ բացած էր ի Գոթըռէ՝ ուր ինք գացած էր
հանքային ջուրերն առնելու:— «Երկու արհեստաւորաց մէջ
միջում կայ, կ'ըսէր, ես կուտեմ ու կը դաւեմ միայն, այլ

(1) Շարունակութիւն և վերջ:

ստամոքսս է որ կը տուժէ դատարանին ծախքերն . . . »

Ահաւասիկ արբային փափկակերական վճիռներէն մին

Իմաստութիւն է լաւ ճաշել
Միշտ ապուրէն ըսկեւելով .
Իմաստութիւն է շատ ուտել
Պտուղով վերջացընելով ,
Երջանիկ է մարդ երբ՝ ժպտուն՝
Ճայթելու չափ ճաշեր կուտէ .
Լոկ այն ատեն է իմաստուն
Երբ կերածն ալ մարսել գիտէ :

Այն ժամանակի երեւելի փափկակերներէն մին ալ էր Մար-
տիկայէն Պարթ՝ զոր կուզեմ փութով ծանօթացնել ձեզ :
Սա՛ նրբամիտ մարդ , սեղանի վերայ հաճոյախօս , զուար-
թարեր ընկեր , այլ եւ վերջին աստիճան ինքնահաւան կո-
կորդարան մ'էր :

Ազնուական ապարանաց մէջ՝ ուր կ'երթար յաճախ իբր
հիւր մտերիմ՝ ճաշն սկսելուն պէս՝ Պարթ ամէն տեսակ մի-
ջոց ու հնարք ի գործ կը դնէր կերակրոց լաւագոյն կտոր-
ներն ունենալու համար . սեղանին վերայ գտնուած ճաշերն
որքան որ ալ առատ ու շատ լինէին՝ նոր բերուածներուն
համար ալ Պարթ պատրաստ էր միշտ առանց սակայն կտոր
մ'իսկ թողելու առաջիններէն՝ իւր պնակին մէջ , եւ գիտէր
տաքուկ եւ համեղագոյն կտորն ընտրել անվրէպ : Եթէ ի-
րեն թուէր թէ՛ սեղանակիցներէն մին՝ իրեն նման որովայ-
նապաշտ՝ լաւագոյն կտորին աչք ունի , Պարթ ամէն ճիգ կը
թափէր , եւ իւր իմաստալից կատակաբանութեանց հեղեղն
առատօրէն կը հեղուր՝ ետ կեցնելու համար զայն իւր չար
ղիտաւորութենէն . . . Երբեմն ալ քաղաքավարութիւն կը
կեղծէր , եւ պնակն իւր առջեւ առնելով ջարդել ու բաժնե-
լու՝ որով եւ բաղձացեալ կտորն ստանձնելու՝ պաշտօնն կը
կատարէր : Իսկ եթէ տեսնէր թէ իւր օրկրամու հակառակոր-
դին աչտց առջեւ իսկ պիտ' անպատեհ լինէր բացարձակա-
պէս իրեն վերապահել այն կտորն , ճարտարութեամբ նախ
կը ծածկէր կը պահէր զայն բուսեղինաց , զարդուց եւ հա-
մեմանաց մի դէզի ներքեւ , եւ ապա՝ պնակին վերնալու պա-

հուն՝ կարծես մոգական իմն զօրութեամբ երեւան կ'ենէր
կտորն՝ իւր սկաւառակին մէջ...

Պէգիէի քարոզիչ առաջնորդն, Պ. տը Նիքօլայի տւ ան-
ուանի շատակեր մ'էր եւ մեծ փորձառութիւն ունէր գինի-
ներու տեսակներն աղէկ ճանչնալու եւ...ըմպելու մասին:
Միկրէնի գինիին համար կ'ըսէր թէ «հեղեղի նման կը թօ-
թափի կոկորդէն ներս» եւ Պօռտօյի գինիին համար թէ
«Գարնանային մի վտակի նման հեղիկ միմունջ մ'արձակելով
կը սահի եւ կ'երթայ ուռղել ստամոքսի կերակրազարդ գաշ-
տերն»: Իբրեւ որովայնասէր անձնաւորութիւն յիշուած ե-
կեղեցականի մ'անունն զձեզ պէտք չէ՝ զարմացնէ:

Այն ժամանակին մէջ՝ ոյր վերայ կը խօսինք՝ կրօնի պաշ-
տօնեայք սովորաբար ընտրելագոյն պատառներն ուտելու ա-
ռաւանձնաշնորհին հետ՝ վճռական ձայն ալ ունէին կերակրոյ
վերաբերեալ վիճաբանութեանց մէջ: Եւ միացուած չէր տա-
կաւին այն գիրուկ ու բարի կանոնիկոսն Եովառ որ հոջա-
կած էր պաշտօնապէս թէ «մի կրօնաւորի սեղանն ալ՝ իւր
կարգին ու աստիճանին համեմատ՝ անհրաժեշտ պարսա էր
ձոխ ու փառաւոր լինել: Պահոց օրերն ալ կորուսած էին
այլ եւս իրենց վախ աղգելու բնութիւնն, եւ փափկակերա-
կան արհեստին գաղտնիքն այնքան հետազօտուած էր՝ որ
վարժ էին համադամ, ախորժելի եւ սնուցիչ պահոց կերա-
կուրներ պատրաստել ի պէտս այն ամէն փոքրիկ աբբանե-
րուն որք պաշտօնական մի ձեւակերպութեան հետեւելով
կամ հնազանդելով՝ կը շարունակէին պահք բռնել: Մինչեւ
անգամ Մալթայի ասպետներն բարեպաշտութիւն կը կեղծէ-
ին մերթ՝ պահոց օրերու այն քաղցրահամ կերակրոց հրաւիր-
ուելու եւ մասնակցելու համար: Աւելորդ է աւելցնել թէ
վերջին ասպետաց ասպրանոց՝ կամ ըստ Ռապըլէի «Շասա-
կերանաց մէջ ծովապահութիւնն անձանօթ էր բոլորովին»:
Ծօմ բռնել, է՛հ, ինչ խիտ ու կոպիտ ու գռհհիկ միջոց ա-
պաշխարութեան, կ'ըսէին, թող ռամիկ ժողովուրդն ու մեր
ծառաններն ի գործ դնեն զայն: Զորս տող ոտանաւոր կը
յիշեմ որք բուռական սուր գրչի մ'արդիւնք եւ ի վերեւ ըսա-
ծիս ալ փաստ մ'են:

« — . Բոյր իմ, ահա օրերն եկան մեծ պահոց,

Մեղաւոր եմք. մեզ կ'սպառնան բիւր վրտանգ .

Կ'ըսէր Քլօէ , ի՞նչ նուիրեմք մենք սրբոց . . . —

— . Է՛հ , մեր բոլոր ծառայից ծով պահել տանք . . . »

Սեղանին վերայ վարուելու շարժելու կերպերն ալ մեծ կարեւորութիւն ունէին այն ատեն . ո՞վ որ այդ կանոնաց ու ձեւակերպութեանց անթիւ մանրամասնութեանց անտեղեակ լինէր՝ անկիրթ եւ անտաշ կը յորջորջուէր , եւ սա խի էր այն փորձաքարն որ խնայն գուհիկ հիւրն աղնուականէն կ'որոշէր :

Տըլիլ արքայն՝ որ իւր կարկնեալ ու խնամեալ բանաստեղծութեանց հետ սերտ նմանութիւն ունեցող այս մեծ արհեստին մէջ վարպետ ճանչցուած էր՝ կը սիրէր պատմել թէ ի՞նչ խիստ հարցաքննութեան մ'եւ կամ դառն փորձութեան մ'ենթարկած էր մի օր Գօսսօն արքայն՝ այն ամենապարզամիտ եւ սեղանի պարտ ու պատշաճ վարմանց հիմնովին անտեղեակ անձն :

Գօսսօն արքայն ճաշած էր ի վերսայլ , Պ . ալ Ռօտօնվիլ-լիէի տունն եւ խիստ ընտիր մի սեղան վայելած էր պալատականաց , աղնուականաց եւ Գաղղիոյ մարաշխտից ընկերակցութեամբ : Մի քանի օր յետոյ Մառմօնթէլի տունն , այս հացկերոյթի խօսքն ընելով , սկսաւ գովել զայն ա՛յնպիսի մի եղանակաւ՝ որ անոր նմանն ուրիշ անգամ տեսած չ'ըլլան երեւան կը հանէր : — « Ս.յս խեղճ արքայն , կ'ըսէր Մառմօնթէլ հեռուէն ունկնդրելով , ի՞նչ լաւ կը ներշնչուի մարտողութեան ժամանակ . զ'այն լսելով՝ մարդ կը միտի կարծել թէ կերակրոց համն տակաւին կը փայտայէ իւր քիւմքն եւ կը բուրէ իւր բերնին մէջ » — « Կեցէք , ըսաւ Տըլիլ չարամօրէն ժպտելով , ես իւր ուրախութիւնն մի քիչ վրդովելու եւ այն քաղցր յիշատակն դառնացնելու կերպն գիտեմ . եւ նշանացի մի քանի խօսք փոխանակելով Մառմօնթէլի եւ արքային միւս խօսակցաց հետ՝ հետեւեալ հարցաքննութիւնն սկսաւ . — Այսպէս ուրեմն , սիրելիդ իմ Գօսսէն , կ'ըսես թէ այդ հացկերոյթին՝ Գաղղիոյ աղնուականաց դասն — դուքսեր , մարաշխտներ , արքեպիսկոպոսներ , մարքիզներ , եւլն — ներկայ էին : Այդ տեսակ ընկերութեանց մէջ քենէ շատ աւելի փորձառուներն անգամ կը շուարին , կը սխալին Չը պիտի

գարմանայի բնաւ եթէ դային ինձ հաւատեւ թէ բազմութիւն
անսպառնա՞նք բաներ ըրած ես սեղանին վերայ... — Ի՞նչ
կըսէք, յարեց աբբայն մի քիչ շփոթած, կարծեմ թէ ամե-
նուն ըրածին պէս ըրի եւ ես: — Հ'ըմ... գուցէ քիչ մը
յանձնապատասխանութիւն գտնուի այդ խօսքիդ մէջ... Գրաւ
կը դնեմ, ընդհակառակն, թէ ամէնուն նման եւ ո՛չ մէկ բան
ըրած ես դու: Բայց, տեսնե՞նք, նախ, կրճկալդ ի՞նչ ըրիր:
— Կրճկալ, ստուգիւ ամենուն պէս ըրի. պարզեցի զ'այն,
սարածեցի զգուշութեամբ ծնգացս վերայ, եւ մէկ ծայրն
ալ բաճկոնիս վերին օղակին մէջէն անցնելով հաստատեցի:
— Ահաւասիկ, սիրելիս, ապահով եմ թէ մի միայն դու եղած
ես այդպէս ընող, գիտցիր ուրեմն թէ կրճկալն չ'են պար-
զեր, այլ ծնգաց վերայ կը ձգեն... բայց անցնինք, ինչպէս
խմեցիր ապուրն... — Բայց ամէնուն պէս, կարծեմ: Մէկ
ձեռքով դրգալս առի եւ միւսով ալ պատառաքաղ... —
Պատառաքաղ, տէր Աստուած, բայց ո՛չ որ պատառաքաղ
կ'առնու ապուր խմելու համար... Ի՞նչ կերար յետոյ... —
Մի թարմ հաւկիթ: — Կեղեւն ի՞նչ ըրիր: — Թողուցի զայն
որ սպասուորն վերցնէ. — Առա՞նց կտորեւու: — Առանց
կտորեւու: — Այդ ալ ոչ որ ըրած է անշուշտ՝ քենէ զատ.
երբեք թարմ հաւկիթ չ'են ուտեր առանց կեղեւն կտորեւու...
Աբբայ Գօսսէն շուարած էր ետեւէ ետեւ ապացուցուած
իւր սպակասութեանց համար. այլ Տըլիլ՝ որ անոր շփոթու-
թեամբ կ'զբօսնուր՝ չ'ուզեց վերջացնել իւր չարամիտ հար-
ցաքննութիւնն: — Իսկ հաւկիթն ուտելէ յետոյ... —
Պաղ միս ուղեցի. — Պաղ միս. ահաւասիկ այդ ալ մին է այն
անսպառնա՞նք բացատրութիւններէն՝ զոր անշուշտ ոչ որ ար-
տասանեց հրաւիրելոց մէջ. Սովորութիւն է կոյնու միս, ոչ-
խարի միս եւլն. կոչել եւ ուղեւ, իսկ երբեք՝ պաղ միս. իսկ
յետոյ... — Ամէնուն պէս Շամբանյը եւ Պօռնո ուղեցի
այն անձերէն որոնք իրենց առջեւ ունէին անոնցմէ: — Սո-
վորութիւն է, Շամբանյի գինի, Պօռնոյի գինի կոչել եւ
խնդրել... սիրելիդ իմ աբբայ. բայց ըսէ կ'աղաչեմ, ի՞նչպէս
կերար հացդ. — Ա՛հ, այդ խիստ պարզ էր. պատառ առ
պատառ դանակովս կտորեցի զ'այն... — Ա՛հ, այդ մոտին ալ
տարակոյս ունէի... Հացն երբեք չ'են կտրեր դանակով,

այլ կը փրթեն... բայց անցնինք... ինչ կերպով խմեցիր սուրճդ... — Ա՛, սուրճի մասին ընելիքս յայտնի էր. չափազանց տաք ըլլալուն համար մասն առ մասն գաւաթէն թաակալին մէջ թափեցի եւ պաղեցնելով այնպէս... — Ս. յդ ալ անշուշտ ոչ ոք ըրաւ՝ քենէ զատ... միշտ գաւաթին մէջէն կը խմեն սուրճն եւ ո՛չ թէ թասկալին... Կը տեսնես ուրեմն, սիրելիդ իմ Գօսսօն, թէ չ'ես ըրեր մի չարժու՛մ, չ'ես արտասաներ մի բառ որք կանոնաց ու սովորութեանց հակառակ չ'ըլլային : Բայց մի վշտանար, այդ աշխարհային անհեթեթ արարողութեանց ուսման զլացեր ես ժամանակդ՝ ընտրեալդոյն ուսմանց նուիրելու համար զ'այն : Եթէ աւելի գիտակ լինէիր այս ջնջին ձեւակերպութեանց՝ գուցէ նուազ արժանեօք եւ յաջողութեամբ պիտի փարէիր այն Գեղեցիկ դպրութեանց դասերն զ'որս ա՛յնքան փայլուն եւ արդիւնաւէտ կերպիւ կ'աւանդես Սաղարէն ուսումնարանին մէջ : »

Թարգմ.

ԱՂԵՔ. Գ. ՓՆՆՈՍԵԱՆ

ԷՏ. ՅՈՒՐՆԵՅ

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ

(Շարունակութիւն)

Այն միակ խօսքն զոր կարելի է ասել սա է թէ՛ վարժ կոչկալարն, կամ որ եւ իցէ մի արուեստաւոր, սլարտի ջանալ իւր այնքան լաւ սովորած արուեստն ի գործ դնել :

Դժբաղդութիւն մ'է թէ իւր եւ թէ այլոց համար, երբ ստիպուի ձեռնարկել մի այնպիսի աշխատութեան զոր այնքան լաւ չէ կարող կատարել :

Աշխատութեան բաժանման երրորդ անպատեհութիւնն ալ է որ, նա զտուրեւառն յանհունս կը կնճռեցնէ : Ամենափոքր մի չփոթ կարէ ոմանց կործանումը պատճառել :

Մէն մի մարդ կ'ուսնի մի առանձին տեսակ վաճառք չինել, եւ եթէ նորաձեւութեան մի փոփոխութեամբ կամ այլ մի որ եւ իցէ պատճառաւ, այդ վաճառքին խնդրանքն նուա-

զի, զայն արտադրողն չքաւորութեան մէջ կը մնայ, մինչեւ որ նա մի այլ արուեստ ուսնի: Վաղիւ *cunoline*ներու շինութիւնն կարեւոր եւ շահաւոր մի տուրեւառ էր, այսօր դրեթէ բոլորովին անհետացած է, եւ նոքա որք այդ արուեստով կապրէին ստիպուեցան այլ գրադումներ գտնել: Միւս կողմանէ ընդհանրապէս ամեն արուեստ այնպիսի անձերէ ի գործ կը դրուի, որք այն գործին կատարեւապէս հմուտ են, եւ թէ խիստ դժուար է նոր գործաւորաց, նա մանաւանդ երբ ծերացած են նոր այդ աշխատութիւնը ուսանելոյ եւ զայն այնքան երկար ատենէ ի վեր ի գործ դնող անձանց հետ մրցելոյ:

Սակայն մի քանի պարագայից մէջ սոյն եղելութիւնն մեծ յաջողութեամբ տեղի ունեցաւ: Այսպէս յորժամ *cornouailles* հանքերը սպառեցան, հանքագործք ղիմեցին հանքածխոյ հանքերը, ուր բազում աշխատաւորք կը պակսէին: Այլ ընդհանրապէս խիստ դժուարին է Անկլիոյ մէջ նոր մի գործ գտնել, առ այս ուրեմն պէտք է որ ընկերութիւնք (*tradesman's*) լաւ համաձայնին չը մերժելու եւ ընդունելու արուեստի մը մէջ այն նորեկ գործաւորները որք այն արուեստին համար մեծացած չեն:

Հանքածխոյ գործաւորք ջանացին արգելուլ *cornouaille*ի հանքագործոց՝ հանքային ածխոց հորերուն մուտքը: Որպէս զի կարող լինէին իւրեանց աւուրջէքն ըստ կարեւոյն բարձր պահել, պիտի թողէին որ վիւրեանց նմաններն անօթի մեռնին: Այս տեսակ վարմունքը խիստ անձնասէր եւ փաստակար է: Եթէ այսպէս ամեն արուեստից մարմին ջանար բոլոր միւս գործաւորներն իւրմէ հեռացնելու, իբր թէ՛ ի գործ դրուած արուեստն իւր սեփականութիւնն լինէր, խել մը թշուառներ պիտի տեսնուէին որք յակամայս (*work houses*) (1) պիտի մտանէին: Խիստ կարեւոր է հաստատել թէ ամեն մարդ իրաւունք ունի գործելու այն ամեն աշխատութիւնը զոր կարէ ձեռք բերել: Սա գործաւորին առաջին եւ ամենակարեւոր իրաւունքներէն մին է, զբաղիլ այն ամեն պարկեշտ գործերով զորս շահաւոր գտած է:

Աշխատօրհնը *quarshi* *aquis* շինել:

(1) Աղքատանոց:

ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԽ

Թէ ի՞նչ է դրամագլուխն. — Պիտի ջանամք հասկցնել արտադրութեան երրորդ գործիքին բնութիւնն, որ դրամագլուխ կը կոչուի, եւ կը կաշանայ հարստութեան մը մեջ, որ կը գործածուի մի նոր հարստութիւն արտադրելու: Ճշմարիտ է թէ ամեն դրամագլուխ մի հարստութիւն է, սակայն հակադարձը ճշմարիտ չէ, այսինքն թէ ամեն հարստութիւն դրամագլուխ չէ: Եթէ ոք սննդեան պաշար մի ունի, կամ մի գումար որով սնունդ կը գնէ, որ պարզապէս կը ծառայէ նմա առանց աշխատութեան ապրելու, իւր պաշարն իբր մի դրամագլուխ չը նկատուիր, զի միեւնոյն ատեն մի նոր հարստութիւն արտադրելու չը ծառայեր: Այլ սակայն՝ եթէ զբաղեալ է տուն մը շնելու, կամ որեւէ բան մը արտադրելու որ ի վերջոյ իւր աշխատութեան մի մասն պիտի խնայէ, եւ որ նմա օգտակար պիտի լինի, յայնժամ իւր ունեցած պաշարը դրամագլուխ մ'է:

Դրամագլխի մեծ առաւելութիւնն է որ թոյլ կուտայ կատարել գործն ամենանուազ աշխատութեամբ: Եթէ խիստ փոքր դրամագլխոյ տէր մը կամ ջրհորէն մը մինչի իւր տունն ջուր կրել, պարզապէս դոյլ մը պիտի գնէ եւ այսպէս մէն մի դոյլն զատ զատ պիտի կրէ, որ խիստ յոգնեցողիչ աշխատութիւն մ'է: Եթէ աւելի դրամագլուխ ունի, տակառ մը պիտի գնէ եւ զայն սայլակի մը վրայ բեռցնելով ծանրութեան մի մեծ մասն պիտի բաւնայ այսպիսով: Իսկ եթէ աւելի դրամագլուխ ունի, լաւագոյն եղանակն պիտի լինի, զի անցք մը շինել, կամ լաւ եւս՝ ջրհորէն մինչի իւր բնակարանն, մետաղեայ խողովակ մը հաստատել: Սա նախ շատ աշխատութիւն կը պահանջէ, սակայն անգամ մը որ այդ աշխատութիւնն կատարուի, գուցէ ջուրն իւր ծանրութեամբն խսկ պիտի հոսի, եւ իւր կենաց մնացեալ բոլոր ժամանակաց մէջ ջուր կրելու ճանճրոյթէն պիտի զերծանի:

Հաստատուն եւ շրջուն դրամագլուխ. — Սովորաբար կ'ըսուի թէ դրամագլուխն հաստատուն է կամ շրջուն եւ պէտք է՝ այս երկուքին մէջ եղած տարբերութիւնն լաւ ըմբռնել:

Հաստատուն դրամագլխոյ կարգէն են գործարանք, մեքե-

նայք, գործիքք, նաւք, երկաթուղիք, շտեմարանք, սայլք, կառքք եւ այն ամեն բանք, որք երկար ատեն կը դիմանան եւ աշխատութեան կ'օգնեն: Թէպէտեւ ամեն հաստատուն ստացուածք այս կարգէն չեն: Ճշմարիտ է թէ՛ եկեղեցիք, յիշատակարանք, նկարք, մատեանք, զարդի ծառք, եւլն. ընդ երկար կը տեսնեն, բայց դրամագլուխ մը չեն, զի նոր հարստութիւնք արտադրելու համար մեզ չեն օգներ: Կարեն օգտակար լինել, հաճոյք պատճառել, եւ տէրութեան հարստութեան մի մասն կազմել, սակայն դրամագլուխ մը չեն այն նշանակութեամբ՝ որ մենք այս բառին կուտանք:

Շարժուն դրամագլուխն կը կայանայ սննդեան, հանդերձի, վառելեաց եւ այլ իրաց մեջ, որք պէճ եւ արդիւնաւոր աշխատութեան մը զբաղող գործաւորները ապրեցնելու համար: Շրջուն կը կոչեն զի երկարատեւ չէ, արդարեւ գեանախնձորն, կապմբն, երբ անգամ մը ուտուին, պէտք է որ վերստին սերմանուին: Հանդերձք մի քանի ամսոց կամ մէկ տարւոյ մէջ կը մաշին, ուստի եւ պէտք է կրկին դնել: Այն շրջուն դրամագլուխն որ այս օր մեր երկրին մէջն կը գտնուի, երկու տարիներ առաջ գտնուածը չէ: Հաստատուն դրամագլուխն ընդհակառակն գրեթէ նոյնն է. կարելի է մի քանի գործարանք այրին կամ կործանին, թերեւս մի քանի մեքենայք մաշուին եւ իրենց տեղն ուրիշներ դրուին: Սակայն յարաբերաբար այս փոփոխութիւնք աննշան են, մինչդեռ բոլոր կամ գրեթէ բոլոր շրջուն դրամագլուխն մի կամ երկու տարւոց մէջ կը փոփոխուի:

Սակայն ստուգիւ չենք կարող կարծուածին չափ դիւրաւ հաստատուն դրամագլուխը շրջուն դրամագլուխն վանազանել. կարգ մը դրամագլուխք կան որք ոչ բոլորովին հաստատուն եւ ոչ ալ բոլորովին շրջուն են: Այլևս քիչ ժամանակուայ մէջ կուտուի, սա շրջուն դրամագլուխ մ'է: Մի ջաղացք թերեւս յիսուն տարիներ կը տեսէ ուստի հաստատուն մի դրամագլուխ է: Սակայն ալիւրի պարին որ միջին հաշուով տասն տարիներ կը տեսէ, հաստատուն թէ շրջուն մի դրամագլուխ է: Դժուարին կ'երեւի սմա պատասխանել: Երկաթուղւոյ մը մէջ չոգեկառքին պէտք եղած հանքածուխն եւ իւղը անմիջապէս կ'սպառին եւ անշուշտ շրջուն դրամա-

գլուխներ են: Կառքերն (vagon) գրեթէ տասն, չոգեչարժ մեքենայք քսան եւ առաւել իսկ, կայարանքն առ նուազն երեսուն տարիներ կը տեւեն: Կամուրջք, գետնուղիք, լըց-ուած փոսք, եթէ խնամուին անշուշտ հարկւաւոր տարիներ պիտի դիմանան: Այսպէս ուրեմն կը տեսնեմք թէ՛ դրամագլուխն բոլորովին ժամանակի խնդիր մ'է, եւ կ'ըսեմք թէ այնքան արեւի հաստատուն եւ որքան որ արեւի տեւի կամ շարունակե արեւի երկար տեւն զգալիար շինելու, եւ այնքան առաւել նաեւ շրջուն, որքան որ արեւի շուտով մաշուի եւ ոչնչանայ, եւ այսպէս հարկ շինի արեւի տեւի վերանորոգուելու:

Թե ինչպիսի կարելի եւ դրամագլուխն ստանալ. — Դրամագլուխն խնայողութեան եւ զրկման արդիւնքն է, այսինքն թէ հարստութիւնն արտադրելու աշխատելով եւ այդ հարստութիւնն անմիջապէս չսպառելով է որ այն ձեռք կը բերուի: Զուրկ դրամագլուխն խեղճ վայրենին, սնունդ ճարելու պէտքէն ստիպեալ՝ կը պարտի ամեն օր տաժանաբար աշխատելու, բայց երբոր տու ձեռն մի քիչ սնունդ ունենայ՝ այնպէս որ կարենայ կենդանեաց որոք զիւրացնելու համար աղետներ եւ նեւեր շինելու զբաղիլ, այն ատենէն այդ աղետներն եւ նեւերն իւր դրամագլուխն կը լինին: Ամեն անգամ որ այսպէս տալագայ նպատակի մը համար կ'աշխատինք, դրամագլուխն կ'աւրիմք եւ դրամագլուխ մը շահու կը դնեմք:

Ժուժկալութիւնն կը կայանայ զրկել զիւր անձը բանի մը վայելումէն, զոր մենք իսկ արտադրած եմք, կամ կարեմք արտադրել մի եւ նոյն աշխատութեամբ:

Խնայել՝ բան մը պահել է, առանց նմա դաշնու, ապագայ դորժածութեան համար: Այնքան երկար ատեն զայն կը խնայենք, որքան երկար ատեն որ զայն չենք սպառեր: Եթէ ալիւրի պաշար մը ունիմ եւ զայն կուտեմ, ալիւրը կը հատնի, եւ չէ կարելի ըսել թէ զայն կը խնայեմ, այլ սակայն զայն կերած միջոցիս եթէ արօր մը, սալլակ մը, կամ որ եւ իցէ տեւողական առարկայ մը շինելու զբաղիմ, որ արտադրելու համար ինձ պիտի օգնէ, ես այն ատեն դրամագլուխոյ մի կերպը մի այլ կերպի փոխած պիտի լինիմ: Կարէի ալիւրը անգործութեան մէջ ուտել, եւ այս պարագային մէջ նա դրամագլուխ մը եղած չը պիտի լինէր, սակայն զայն ուտե-

լով ապագային համար աշխատեցայ, եւ այսպէս դրամագրութիւն մը շահուոյ դրի, այսինքն թե՛ շրջուն մի դրամագրութիւն հաստատուն դրամագրիսոյ վերածեցի, նմա առաւել տեսողական մի ձեւ տալով:

Հետեւաբար դրամագրութիւնը աւելի կամ նուազ երկար շրջաններու համար ի շահ դրուած է, ըստ աւելողութեանն այն ձեւին որու տակ կազմուած է: Լաւ մի արօր կարէ քսան տարիներ դիմանալ, բոլոր այս ժամանակին մէջ նորա տէրն զայս գործածելով ձեռք պիտի ձգէ զանի շինելու համար վատնուած աշխատութեան եւ դրամագրութեան շահն: Երբ բոլորովին մաշուի, նա ձեռք բերած պիտի լինի վատնուած դրամագրութիւնը եւ նաեւ շահ մ'ալ աւելի: Երկաթուղւոյ կառքի վերածուած դրամագրութիւնը՝ պէտք է զանազան այն տասը տարիներու ժամանակաց միջոցի մէջ, որ այս կառքերն միջին հաշուով կը դիմանան:

Որ եւ իցէ գործի մը մէջ դրուած դրամագրութեան կարէ իբր թոշակ նկատուիլ, կամ իբր ինչք որք թոշակի աւել կը վճարուին: Զորօրինակ երկաթուղեաց մէջ դրամագրութեան կը կայանայ սնունդի, հանդերձի, եւ այլ օգտակարութեանց մէջ որք կ'սպառուին երկաթուղին շինող գործաւորներէն: Ստոյգ է թէ՛ պէտք եղաւ նաեւ գործիքներ, երկաթուղեաց ձողեր, փայտեր, աղիւսներ եւ այլ նիւթք. բայց որովհետեւ տոքա նախապէս աշխատութեամբ ձեռք բերուած էին, ուստի կարեմք ըսել թէ՛ այն դրամագրութեան որ իրապէս անոնց մէջ կը կայանայ՝ զանոնք շինող գործաւորաց թոշակը կը ներկայացնէ: Այսպէս ուրեմն միշտ դէպի սկիզբը երթալով կը գտնուեմք թէ՛ դրամագրութեան հոմանիշ է աշխատողաց ապրուստին:

Դրամագրիսոյ գործածման այլ եւ այլ ձեւերն. — Երկու կէտ ունիմք այս գործածման մէջ նկատողութեան առնելու, դրամագրիսոյ քանակութիւնն, եւ այն ժամանակն յորում նա կը շահագործուի: Դրամագրիսոյ մի եւ նոյն քանակութիւնն առաւել կամ նուազ մարդ պիտի զբաղեցնէ ըստ այն առաւել կամ նուազ ժամանակի շրջանակաց համար, յորում շահուոյ դրուած պիտի լինի գործի մը մէջ: Գետնախնձոր մշակող մարդ մը զիւր աշխատութեան արդիւնքն քաղելու համար պարտի միայն միջին հաշուով մէկ տարի սպասել: Եթէ իւր

սնունդն եւ իւր հանդերձներն տարուայ մը մէջ 750 Փռ-
կարժեն, այն ատեն 750 Փռանդի դրամագլուխ մը բաւա-
կան է այդ տեսակ աշխատութիւն մը իւրեան ընձեռելու
համար: Երեք մարդիկ գետնախնձոր մշակելու համար բնա-
կանաբար նոյն դրամագլխոյն եռապատկին պէտք ունին,
այսինքն 2250 Փռանդի, եւ այսպէս հետզհետէ միեւնոյն
համեմատութեամբ:

Այգեգործութեան մէջ, հարկ է բազում տարիներ սպա-
սել քաղել կարենալէ առաջ: Ենթադրենք թէ՛ պէտք է հինգ
տարիներ սպասել, այգեգործին 5X750 կամ 5750 Փռանդի
պէտք պիտի ունենայ, առաջին այգեկութն ընելէ առաջ:
Երեք այգեգործն պէտք պիտի ունենան 3X5X750 կամ
11250 Փռանդի. տասն այգեգործն պիտի սպահանջեն 10X
5X750 կամ 57500 Փռանդի, այսպէս եւայլն:

Այս եղելութիւնն մեզ յստակապէս կը ցուցնէ թէ՛ որ եւ
իցէ արուեստի մը պէտք եղած դրամագլուխը՝ համեմատա-
կան է նոյն արուեստին համար գործածուած մարդոց թուոյն
եւ այն ժամանակին յորում դրամագլուխն անդ փակեալ,
կամ գործածուած կը մնայ: Բայց բնաւ եւ ոչ մի համեմա-
տութիւն կայ աշխատուորաց թուոյն եւ սոցա սպահանջած
դրամագլխոյն մէջ. այս համեմատութիւնը բոլորովին կա-
խումն ունի այն ժամանակի շրջանէն որմէ վերջը գործած-
ուած դրամագլուխը վերստին կը դանձուի: Խեղճ վայրենի
մը այնպէս կը չարժի որ՝ առձեռն իւր ունեցած մի քանի
աւուր դրամագլխով կարող լինի ասորիւ, իսկ գետնախնձոր
սերմանող մ'ալ տարուան մը դրամագլխով: Այժմեան մի
ազարակի մէջ յորում բազում տեւողական բարենորոգումներ
ի գործ կը դրուին, անդ պէտք եղած դրամագլխոյ քանա-
կութիւնը շատ աւելի մեծ է: Ահագին դրամագլուխ մը
պէտք է երկաթուղոյ մը համար, որովհետեւ այդ դրամա-
գլուխը լցուած բոսերու, կայարաններու, ուղղիներու, եւ
մեքենաներու իրիտ հաստատուն եւ տեւական ձեւը պիտի
առնու:

Թե աշխատութիւնը մի դրամագլուխ չէ: — Երբեմն կրտսի
թե՛ աղիւսին դրամագլուխը աշխատութիւնն է, եւ ի սմանէ կը
հետեւցնեն թէ՛ աղքատն այնքան իրաւունք ունի իր դրա-

մագլխովն ապրելու որքան հարուստն իրենովը: Նա այս իրաւունքն ունի եթէ կրնայ: Եթէ աշխատաւոր մը կարէ որ եւ իցէ հպարտութիւն մը տրտադրել եւ զայն փոխանակել պիտանութեանց դէմ, բնականաբար աղատ է զայդ ընելու: Սակայն ընդհանրապէս կարող չէ առանց ժամանակ մը աշխատելու եւ առանց սպասելու որ տրտադրութիւնն աւարտի եւ ծախուի, առ այս իւր աշխատութենէն զատ ուրիշ բանի մ'ալ սէտք ունի այս միջոցիս մէջ, սննդեան, նախնական նիւթոյ, եւ գործիքներու: Տարբեր այդ իրերն պահանջեալ դրամագլուխն կը կազմեն, եւ փաստաւոր է զաշխատութիւնն դրամագլուխ անուանել, մինչ իրապէս աշխատութիւնը բոլորովին տարբեր բան մ'է:

Լսած եմ նաեւ երբեմն որ կրտսէն թե հողը դրամագլուխ մ'է, թե խնացականութիւնը դրամագլուխ մ'է, եւ դեռ ուրիշ այսպիսի բաներ:

Սոքա բոլորն ալ պատիր բացատրութիւններ են: Այն նըշանակութիւնը զոր այս բացատրութեանց կուտան, անտարակոյս սա է թէ՛ անձինք կան որք հողէն կամ թէ իւրեանց մտաւորական կարողութենէն քաղած արգեամբն է որ կ'աւրին, ճիշդ ինչպէս որ ուրիշ անձինք կան որք՝ իւրեանց դրամագլխէն քաղած շահովն կապրին: Սակայն ոչ հողը դրամագլուխ մ'է եւ ոչ ալ մտաւորական կարողութիւնը: Արտադրութիւնը ինչպէս որ արդէն տեսանք, երեք տարբեր իրեր կը պահանջէ, հող, աշխատութիւն, եւ դրամագլուխ, եւ խիստ գէշ է չիտթել իրերն, նոցա մի եւ նոյն անունը տալով, բնաւ երբ մի եւ նոյն բանը չեն:

Թարգ. ՊԱՂՏԻԿ ՆԻՎՐՈՒԶ

ՍԴԱՆԼԻ ՃԻՎՈՐՆՍ

ԿՐԹԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ Ի ԿԻԼԻԿԻԱ

ՔԻԼԻՍ (ԿԻԼԻԶԱ)

Հնութեան վարագուրին տակ պահուած քաղաքաց մին է փոքրիկն Կիլիկիա, որ Ասորւոց երկրին եւ Եփրատացոց աշխարհին մէջ կը գտնուի:

Աստ բացորոշ գանազանութիւն մը կ'սկսի Արարական եւ Ասիական կենաց մէջ, զի Քիլիս միջավայրն է հնոյն Քաղիբոնի (Հալէպի) մեծափարթամ դաւառին եւ Կիլիկիոյ լեռնոսա աշխարհին: Բնական տեսարանն ալ կը փոխէ աստ իր երեւոյթը, այնպէս որ Փոքուն Ասիոյ լեռանց եւ հովտաց ուղեւորը Կիլիկայով կ'սկսի մեզմիւ իջնել մի ընդարձակ տափարակի վրայ, որ նշանաւոր է իր յուսթի հոգերովն ու բարեբեր դաշտերովն: Աստ կը փոխուի ցեղը, լեզուն, բարբը եւ ի մի բան մարդը:

Քիլիս Ասորի փառաց բեկորներէն է, բայց չունի իր լուսաւոր պատմութիւնը. եւ եթէ հին աւանդութեան շղթայն հասմածայնեցնեմք գիտական խուզարկութեանց՝ կրնամք ըսել թէ, Տոքթ. Կուրթըրի Քեռացի ազգաբանութեան հայրենիքը, որ մինչեւ ի Մարաշ եւ ի Ձէյթուն կը տարածուի ի հիւսիսոյ՝ իր կեդրոնն ունի գՔիլիս, սրոյ արեւմտակողմը «Հուրի» հոջուած պտտմական լեռան մէջ կ'ամփոփի Ուրիա Քեռացւոյ գերեզմանը:

Թողով հնութեան մշուշը, անցնինք ներկային, ուր Քիլիս, Հալէպի կուսակալութեան ենթարկեալ գոյմագամութիւն եւ ազգային շրջանակի մէջ՝ Սոյ Սթուոյն վիճակին մէջ գտնուելով, Կիլիկիա կ'անուանեմք պահ մի:

Քաղաքը ունի 20000 բնակիչ, որոյ 2500ը Հայ, 1500 ի չափը՝ Բողոքական եւ Կաթոլիկ հայեր, Յոյն եւ Հրեայ լիւնելով՝ մնացեալը Թուրք է: Գլխաւոր արհեստներն են, կոշկարարութիւն, ստոսյնանկութիւն, հիւսնութիւն եւ ոսկերչութիւն: Երկրագործութիւնը կարեւոր տեղ մը կը բռնէ, ինչպէս նաեւ ներքին առեւտուրն՝ շրջակոյ բազմաթիւ գիւղօրէից մէջ: Զիթենիի մշակութիւնն մեծ զբաղմունք մ'է աստ, որմէ կը պատրաստուի ահագին քանակութեամբ ձիթաիւղ: Քաղաքին օդը առողջ է, բայց ջրոյ նուազութիւնը եւ գլխաւորապէս անոր հետեւանքը, աղտոլութիւնը, զգալի է բնակչաց մանաւանդ պանդխտոց համար:

Հայք ունին մի փառուոր եկեղեցի, եւ երեք քահանայ: Ուրախալի է տեսնել որ նորերս կրթական կարեւոր շարժումներ տեղի ունեցած են աստ, որք կ'արժեն ընդհանուր գոհունակութիւն: «Արուսեակ» անուն ընկերութիւն մը,

որ 12 տարի յառաջ հաստատուած, բաւական ստակ ունեցած եւ այս գումարին սիրահար նշանաւոր ունեց թեկնածութեան շնորհիւ բաւական ստեն կազմալուծեալ էր, կը վերածնի նոր եռանդով եւ կը հաստատէ 60 ուսանողաց համար մի նախակրթարան եւ մի ընտելարան:

«Արուսեակ» ընկերութիւնը, որ կը պարունակէ տեղական ազգայնոց ընտիր մէկ մասը, յոյս կուտայ մեզ իր անուան արժանի դիրք մ'ստանալու, եւ կանխելու դաստիարակութեան կենսատու արեգակն, որոյ լուսոյն կարօտ են մեր Բիլիսի Հայ եղբայրներն:

«Լեւոնեան» նորակազմ ընկերութիւն մ'ալ նպատակ ընտրած է ազգային դպրոցաց կառավարութիւնը ստանձնել եւ հոգալ անոնց բարոյական եւ նիւթական պէտքերը: Ուրախութեամբ կը լսուի որ սոյն նորահաստատ ընկերութիւնը մեծ քաջալերութիւն գտած եւ գործելու սկսած է:

Մեծագոյն բերկրանօք կը յայանեմ նմանօրինակ շարժում մը, որ Բիլիսի համար իր տեսակին մէջ առաջին եւ հանուր Հայութեան համար բարոյական բարեփոխութեան փափաքելի մի նշանն է, եւ այս գեղեցիկ սեպին հաղորդակցութիւնն է մեր ազգային յառաջգիմութեան մեծ գործոյն: «Զապէլեան» նորածին ընկերութիւնն է այս, որ իգական սեռին մէջ գործելու կ'սկսի եւ կը հաստատէ երկու ծաղկոցներ:

Հրապարակու խրախոյս կը կարգամք այս աղնիւ Տիկնանց եւս, որք վերջապէս կուգան աւետել մեզ թէ, անցած է կանանց ստորին վիճակը եւ հետեւաբար պարտ է թօթափել յուսահատութեան լուծը Հայ ընկերութեան ծոցէն:

Վերջ կուտամ գրութեանս, կատարելով այն նուիրական պարտաւորութիւնը, որ կը ծանրանայ իմ վրայ՝ շնորհակալ լինելու այն անձանց, որք մղում տուին այս գործին:

Այնթապի ազգասէր եւ արժանաւոր քահանայ Տ. Եղիշէ Հայր Բիլիսեան՝ քառասնօրեայ այցելութեան մը մէջ կատարած է այսքան գործեր որք անգին փառք են յիշեալ ճշմարիտ մշակին: Օրինակ թողաւնուն բոլոր Հայ քահանայք, որք կ'արդարացնեն զինքեանս, ասելով թէ, զպրոցական

ուսում չեն ստացած կանոնաւորաբար եւ ասոր համար չեն կրնար գոհացնել ժողովուրդը: Պարտաճանաչութեան զգացումը, եկեղեցւոյ եւ ազգի սէրը՝ դպրոցին մէջ միայն չեն բուսնիր, այլ նոյն խակ մարդոյն մէջ: Արժ. Տ. Եղիշէ մին է այս մարդոց եւ արժանի է օրինակ հանդիսանալու գաւառացի շատ մը կղերականաց, որք դպրոցական չը լինելու պատրուակաւ ազատ կը համարին զինքեանս ամեն պարտաւորութենէ (1):

Քաջ ծանօթութիւն չունիմ տեղացի այն անձերու նկատմամբ, որք իրենց աջակցութեամբ պսակած են Տ. Հօր Զանքը, — որ առանց այս աջակցութեան տարրդիւն պիտի լինէր — այլ ի մօտոյ տեղեկութիւն ունիմ մի ազգասէր անձի, Մեծ. Յովհաննէս Էփ. Ղըպըլիկեանի գովելի գործունէութեան նկատմամբ, որ կարծեմ առաջին տեղը կը դրաւ տեղական գործիչներու մէջ: Պարտք կը համարիմ ինձ, յառաջիկային քաղել ծանօթութիւններ եւ հրապարակել այն ամեն անհատները, որք՝ անմշակ դաշտի մը վրայ կը Զանան ցանեկ կըթութեան մրկարար սերմերն, եւ որք այսու արժանի կ'ըլան ընդհանուր ազգին երախտագէտ զգացմանց:

Արգարութեան պարտք մ'է յիշել նաեւ, որ Կիլիկիոյ նորընծայ եպիսկոպոսներէն Գեր. Տ. Մկրտիչ Սրբազան վեհապետեան եւս, որ բարի պատեհութեամբ Քիլիս կը գլուխուէր, իր ազդեցութիւնը ի գործ դրած է՝ մշտնաւ աալու այն գործին զոր պատմեցի նամակովս:

Վ. Բ.

1884 Հոկտ. 16

Այնթապ

(1) Օգտակար պիտի ըլլայ հոս յիշել, քէ Քիլիսի քահանայից մին, իր քաւական քերութեանց վրայ աւելցնելով գինեմոլութիւնն ալ՝ Հայ կղերականութեան անունն կ'աղարտէ: Այս գինեմոլութեան շնորհիւ, այս օրեր Պօլսէն եկող մի քանի ուսեալ երիտասարդներ, որ եկեղեցւոյն եւ դպրոցին այցելութիւն տալու համար եկեղեցի մտած էին՝ յիշեալ շնորհուհակ Հօր բողոքական բուելով՝ ցուրտ եւ բիրտ ընդունելութեամբ կը պատուին եւ կը մեկնին ամօքահար....

Քանի քանի օտարազգիք, որոց մէջ կ'ըն ունեցալ անհասներ ալ կը զրտուրին մերք, որհն խեղճ ցաղափարներ կազմած են Հայոց նկատմամբ, այս հայրերու շնորհիւ:

Բարերար համայն Հայ ընկերութեանց,
Բարեկամ դպրութեանց ու գիտութեանց,
Գրագէտ ու քաղաքագէտ,
Հայրենասէր ու կրթասէր Հայրապետ,

ՅԱՒԵՐԺԱՅԻՇԱՏԱԿ ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ՆԵՐՍԻՍԻ

Սրբազնակատար Արհիեպիսկոպոսի

Տապանին վրայ

Դառնապէս կուլայ

Սգակիր խմբագրութիւնն Երկրագունտ Հանդիսի,
Հրատարակութիւն Ասիական ընկերութեան Հասգիւղի:

Ազգային տիանաւոր գրագէտներէն և Զմիւռնիոյ
պատուաւոր ազգայիներէն Մեծապատիւ Տէր Գրիգոր
Չիլինկիրեան մայրաքաղաքս հասած է: Մաղիկի խմբա-
գրութեան եկած է գողցնա մեր գառնազին արտա-
ռայ խառնել իր զովագին ցօղերն, և մեր կսկիծն ա-
մօքել:

Բագուի Հայ երիտասարդութեան ջերմագին շնոր-
հակալութիւն կը յայտնենք այն համակրտնաց համար,
զոր հետագայ հեռագրաւ յայտնած է Հանդիսին

Տնօրէն-խմբագրապետին նկատմամբ. «Եթէ նիկողոսեան տեղդ չէ, պատկն յանձնեցէք Եղիա Տէմիրճիպաշեանին, խնդրելով ընդունիլ պատգամաւորութիւն. — Բագուայ երիտասարդի:» Բարեբախտաբար, Պարոն Գրիգոր Նիկողոսեան տեղս էր, և արժանավայել կերպիւ կատարեց Բագուի հայրենասէր երիտասարդութեան կողմէն նմա յանձնուած տխուր պաշտօնն, որպէս Արեւելի օրաթերթի հրատարակութենէն ալ տեղեկացան ազգայինը: Հանգիսիո Տնօրէն-խմբագրապետն՝ անձնական տկարութեան պատճառաւ՝ արդէն չէ կարողացած ներկայ գտնուիլ իր վարժապետին ու մեծ հայրապետին օժման ու թաղման կրկին հանդիսից: Նկարագրութեանց համեմատ, երբեք աւելի մեծաշուք հանդէս ցարդ հայոց մէջ կատարուած չէր. որովհետեւ և ոչ ազգային մ'ալ այնքան սիրելի հանդիսացած էր հայութեան և Օսմանեան պետութեան. Սեր եղբայրասէր ու լուսամիտ երջանկայիշատակ հայրապետին՝ համայն Եւրոպական պետութիւնք ալ համակրած էին, և իրենց վսեմաշուք ներկայացուցիչք բոլորեցին աշխարհահռչակ Ներսէս ՊԱՏՐԻԱՐԺԻՆ գազադն: Ապաքէն ամենէն աւելի խորհրդաւոր ու սրտառուչ էին մեր Յոյն եղբարց կողմէն տեսնուած անկեղծ ցաւոց ամենափայլուն արտայայտութիւնք:

Երկրագունճի խմբագրութիւնն նուիրական պարտք կը համարի խորին շնորհալիք յայտնել առ Օսմանեան ոստանիկ մամուլն, առ Հելլէն համակիր մամուլն, առ տեղական Եւրոպական մարդասէր մամուլն, որք միաբան ողբացին հայոց հանգուցեալ Պատրիարքն — որ կենդանի պիտի մնայ յաւիտեան: Գոհ ենք նաեւ թէ, Մայր Եկեղեցւոյն և Ազգային Խորհրդարանին մէջ իր արժանաւոր դաժբանախօսներն ունեցաւ Տ. Ներսիս ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ — նա որ դամբանախօսն եղած է գրեթէ բոլոր հոյաւկապ արանց հայ ազգին՝ նոր ժամանակաց մէջ:

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐ Ք

51 Հոկտեմբեր 1884

Սիրելի ընթերցող, թերեւս այսօր եւ դու հոն էիր, Մայր Եկեղեցին, այն բազմամբօխ Հայ ժողովրդեան մէջ որ եկած էր վերջին ողջոյն մը նուիրել Ներսէս Վարժապետեանի մարմնոյն, եւ դժւ յուզուեցար ու հեծեցիր ինձ նման՝ տեսնելով մեծ անձնաւորութիւն մը քայքայուած ու սեւ վիհը բացուած ու կազմ կլնելու նորա յետին մնացորդքն։ Աւաղ, ինչ ցաւագին ապաւորութիւն կը կրէ մարդ, երբ կը մտնէ տեղ մ'ուր ամէն ինչ սիրելի էակի մը վրայ կը խօսի տակաւին եւ ուրկէ սակայն՝ անհետացած դացած է անդարձ այդ սիրեցեալ էութիւնն։ Կենացս մէջ ամենաբուռն կերպիւ այդ վշտագին զգացմամբ երկիրս համակուեցայ. մին՝ երբ յետ մահուան իմ ամենասիրելի մօրս՝ աչք յածեցի հայրենի տանս չորս դին ու չգտայ հոն զայն որոյ մատանց հետքն կը կրէր ամէն ինչ եւ որոյ շունչն դեռ կը ծփար սենեակներու միջնորտին մէջ, եւ երկրորդ երբ այսօր Մայր—Եկեղեցւոյ տաճարը մտնելով՝ իւր դագաղին մէջ պառկած ու անշունչ տեսայ զնա որոյ ձայնն այնչափ անգամ թնդացուցած էր այդ կամարներն եւ որ այնչափ անգամ վեհաւոք երեւցած էր անդ ժողովրդեան։ Այդպիսի պարագայի մէջ կենաց ու մահուան հակապատկերն աւելի ուղիւ կը ներկայանայ մարդուն, աւելի ապշեցուցիչ, եւ մարդկային միտքն արագ բաղդատութիւն մը ընելով անցելոյն ու ներկային՝ առաւել հզօրապէս կը ճնշուի անէութեան դաղափարէն։ Այսօր կ'ակնարկէի Պատրիարքական գահուն ու կը կարծէի բազմած տեսնել անդ Ներսէսն իւր պատկառելի վեհութեամբ. կը նայէի դրան եւ ինձ կը թուէր թէ ահա ներս կը մտնէ քահանայներէ ու վարդապետներէ առաջնորդուած ու կը յառաջանայ քարեպաշտ ամբօխին մէջն որ կը ճեղքուի իւր տոջեւ յարգալիր. կը դարձնէի աչքս ի բեմ ու դիմացս կը նկարուէր նա Հայրապետական զգեստով զարդարուած,

Թագ ի գլուխ , դաւադրան յաջ ու քարոզող հազարաւոր բողո-
մութեան որ կախուած կը մնար նորա քաղցրախօս պերճա-
բան շրթներէն . ու կը կերտարանէր աչացո առջեւ Ներսէս
Սրբազանը , իւր բարձր ու գեղադիտակ հասակաւ , սեւ
մազերով , կտրովի նայուածքով , յանկուցիչ դէմքով , եւ երբ
ապա կը գլտէի իւր դագաղն ու կը խորհէի թէ հոն էր նա
անշարժ , անդգայ , անկենդան , դիակնացեալ , ու ջէր կարող
այլ եւս բանալ ոչերն , լսելի ընել իւր ձայնն , խօսիլ մեզ ,
ողեւորել զմեզ , գոգցեալ գերեզմանի պաղ քար մ'ալ կը ծան-
րանար իմ սրտիս վրայ . ու կ'ընկէ՛ր զայն , հոգիս մթ ութեան
մէջ կը խաթմուէր , եւ աչերս կը լցուէին արցունքով :

Եւ ո՞վ չարտատուեց , ո՞վ չողբաց Ներսէս Պատրիարքի
մահն . արեւելքէն արեւմուտք եւ հիւսիսէն հարաւ հնչեցին
հեծութեան ձայներն եւ սուգ առին՝ ամէն երկնից տակ՝
սիրտք Հայկազանց , երբ համբաւն արագ արեւոց յընդհա-
նուրս Հայոց Հօր մահուան ցաւալի բօթն : Ի՞նչ ընդհանուր
եւ եղական արտայայտութիւն սգոյ , ապուցոյց այն խորին
սիրոյն որով ամէն Հայոց սիրտք տողորուած էին Ներսէսի
նկատմամբ : Զնա չճանչցող սք՝ ներկայ դանուելով յուզար-
կաւորութեան հանդիսին՝ պիտի հասկնար իսկոյն թէ մեծ
մարդ մ'եղած էր նա , թէ դիտցած էր ամբողջ ազգի մը
երախտադիտութիւնը չափել եւ սիրելի ու սրտախօսելի ընել
զինքն ոչ միայն իւր ազգայնոց՝ այլ եւ օտարաց : Մատաղ եւ
յուստիայլ ուսանողութիւնն , ազգային ընկերութիւնք , ե-
կեղեցականութիւն , երեսփոխանք Ազգին , ժողովք եւ խոր-
հուրդք , կառավարական պաշտօնատարք , աստիճանաւորք
տարակրօն եկեղեցեաց , ներկայացուցիչք դեսպանատանց եւ
օտար մասիոյն , ամէնքն ալ , տխուր վշտաբեկ , ի սիրոյ մա-
նաւանդ քան ի պաշտօնէ յորդորուած , կը շրջապատէին ող-
բացեալ Հայրապետին դագաղն ու անմեղ թափոր մը կազ-
մելով վերջին անգամ մ' ի տես կը հանէին նորա մարմինն
բիւրաւոր ամենազգի ժողովրդեան որ՝ թաղծաղէմ՝ դիպուած
էր ծովակոյտ ճանապարհաց ու անցից վրայ : Խորէն Սրբա-
զանին բնաբանն ստոյգ բացատրութիւնն էր իրողութեան .
« Եւ ժողովուրդն ելաց լալիւն մեծ , զի այր մեծ անկաւ յիս-
րայէլ » : Իսկ այսօր որչափ սրտաշարժ էր ժողովրդական

վչտի արտայայտութիւնն. ամենուստ տեղացող ծաղկեայ խաչերու եւ պսակաց ներքեւ աներեւոյթ եղած էր բարձրադիր դադաղն. գոգցես բովանդակ ազգի մը սիրտն անհուն սրակի մը փոխուած՝ եկած էր բոլորիլ ներսէսի մարմնոյն շուրջն. անթիւ լոյսերու եւ անհամար ծաղկանց մէջ կը հանգչէր նա. մահն պատրիարքական՝ կաթողիկոսական աթոռներէն աւելի բարձր ու գերափառ դահոյք մը յօրինած էր իրեն. ստուգապէս մի այդպիսի դադաղ սեռմն է անոմահութեան տաճարին. եւ եկեղեցականք ու աշխարհականք, ուսուցիչք եւ ուսանողք, երեսփոխանք եւ ժողովուրդ, մեծատուներ եւ աղքատք, ջերմեռանդն՝ պատկառոտ, կը համբուրէին՝ արտասուելից՝ զնա ծածկող նուիրական հանդերձն որք կրկնակի սրբազան եղած էին. կարծես թէ անհնարին էր ժողովրդեան հաւանիլ որ ի հող ամիրոփի իւր ամենասիրելի Հովնապետն, տնէնար էր նմա համուզել թէ այլ եւս ոչ այլ ինչ կը մնար ի նմանէ՝ բայց եթէ ամի մ'ոսկրոտի որ գերեզմանի բաժինն էր. նորա սրտին ու մաշլ անդունդին մէջ կոխ մ'ըլլալ կը թուէր. պահանջեց որ գէթ մաս առ մաս՝ տակաւ առ տակաւ ծածկէ զնա հողն, գողանայ իւր աչերէն: Ազգային երեսփոխանութիւնն իւր նստերը դադրեցուց, փակեցան ժողովք, փակեցան ընկերութեանց գործատեղիք, եւ մանկան դպրոցաց սղաց զմահ մեծ վարդապետին:

Այսպիսի ընդհանուր եւ խոր սգոյ ապաքէն արժանի էր ներսէս. նորա մահուամբ մեծ ոգի մը կ'անհետի Հայ աշխարհէն, լուսափայլ անաղ մը կը մարի Հայութեան երկնից մէջ: Չլսել զինքն այլ եւս մեր եկեղեցեաց մէջ՝ վարդապետող այնքան իմաստութեամբ որչափ սրտագին պերճախօսութեամբ, չունենալ զայն մեր ժողովոց, մեր վարչութեան գլուխն իբրեւ առաջնորդ արի ու լուսամիտ, չտեսնել զայն մեր վարժարանաց մէջ՝ երկնախրախոյս հրաւիրակ ի լոյս, մեր յառաջգիմական ճգանց մէջ չզգալ այլ եւս նորա աջն որ չէր պակսեր երբեք կարկառելէ յօրհնութիւն եւ ի թիկունս, զրկուել մի քաջ հովուէ՝ անձնուէր իւր հօտոյն երջանկութեան, մի ճմարիտ հասարակաց Հօրէ որոյ սրտէն կ'անցնէին իւր գաւազները խոցող ամէն նետք եւ առ որ կարող էր

վատահոգեալ մարդ զիմե՛լ ամէն վշտակիր ու կարօտեալ, եւ վերջապէս այն անուպատին մէջ՝ ընդ որ կ'ընթանա՛յք աւա-
ժանաքայլ՝ չնմարեւ զինքն այլ եւս՝ իրրեւ նոր Մովսէս գնա-
ցող մեր առջեւէն, արդարեւ դառն ու անդարմանելի կո-
րուստ մ'է, ամէն սղբոց արժանի: Ներսէս, թէ իրրեւ մարդ
եւ թէ իրրեւ եկեղեցական, մին էր այն չքնաղագիւտ անձ-
նաւորութիւններէն որք պատիւ կը բերեն մարդկութեան եւ
հպարտութիւն կ'ազգեն Ազգին որ ծնաւ զնոսա: Բնութիւնն
օժտած էր զնա ճոխաբար, եւ երկինք զայն ստեղծելու ա-
տեն՝ կարծես՝ ի մտի ունէր դերն որում զնա կը սահմանէր
եւ առ այն կուտար նմա ամէն կարեւոր ու մագիչ հանգա-
մանքներ: Գերադանցապէս համակրելի կերպարանքի մը կը
միացնէր քաղցր ձայն մ'որ կարող էր սակայն զգացման ամէն
եկեւէջներուն հետեւիլ, սիրտ մ'որ հնոց մ'էր ամէն ազնիւ
ու վեհ կրքերու, միաք մը ուր՝ թափանցող՝ հեռատես՝ ա-
զաւ՝ ճկուն, քերթովի աշխոյժ ու երեւակայութիւն եւ բե-
րան ներշնչեալ առեւտրանի: Այսպիսի սակաւագիւտ յատ-
կութիւններով զարդարուած երեւցաւ նա յանկարծ՝ քսան-
ամեայ վարդապետ՝ Սասգիւղի Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյն
մէջ, եւ ամէնքն կարծեցին տեսնել մի այլ Դանիէլ երկնազ-
դեցիկ: Ո՛ւստի ուսած էր լեզուն զոր կը խօսէր. Ուստի՞ այն
խմատութեան պատգամներն որք իւր բերնէն կ'ելնէին. —
Ներսիսեան վարժարանէն ուր աշակերտած էր. — բայց իւր
վարժապետներուն իսկ անձանօթ էր այդ բարբառ. Եկեղե-
ցականէ՞ն որ ձեռնադրած էր զնա. — բայց ոչ մի եկեղեցա-
կան՝ թերեւս յօրէ անտի ուր լւած էին Շնորհալին ու Լամ-
բրոնացին՝ լսելի ըրած էր ցայն վայր մի այսպիսի հեշտաւոր,
դիւթիչ, սոկեղարեան, խմատայից ճարտարթօսութիւն:
Բնութիւնն էր իւր վարժապետը. Ներսէս իւր բնատուր ձրից
մէջ գտած էր սքանչելապէս արագ զարգացման մը միջոցներն,
իւր բարձր բանականութեան մէջ կը գտնէր իւր քարոզած
ճշմարտութիւններն, եւ իւր հրաբորբոք սրտին մէջ ճար-
տարթօսական այնպիսի հնարքներ որոց գիտակ չէին հո-
տորք: Այսպէս ինչ որ բնութիւնը կ'ընէ՝ անհամեմատ կեր-
պով ի վեր է քան արդիւնքն մարդկային ճգանց, եւ ամբոյն
ալ բնազդումն ունի աստուածայնոյն, կ'զգայ ոգին որ երկ-

նային մատին կնիքը կը կրէ, կը յարի, կը հպատակի նմա, անոր կը յանձնէ յօժարակամ իւր ճակատագիրքն ու կը հետեւի նմա հլութեամբ։ Այսպէս եղաւ Ներսէսի ալ համար. այդ անունն իսկ մարգարէական ու նախախնամական բան մ'ունենալ կը թուէր Հայ ժողովրդեան համար. Արքահամու ոսկորներէն նմա որդիներ յարուցանելու կարող Աստուածն չէր ուզած արդեօք Ներսէսներու աճիւնէն յաջորդ մը հանել նոցա՝ ի փառս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ. եւ որչափ աւելի երկտասարդ վարժապետեանին մագիչ ու նորոնչան օծութեամբ ի խօսքերուն կ'ունկնդրէր, որչափ աւելի նորա աւետարանական առաքինութիւնքն, կրօնական լայն ու բարձրախոհ գաղափարներն, սահմանադրասէր օրինասէր նախանձըն, ազգասիրութեան եռանդն կը տեսնէր, այնքան եւս կը հաստատուէր իւր համոզման մէջ եւ կ'աճէին իւր յոյսեր. Ուստի եւ Ներսէս ատրիճանէ ատրիճան, բարձէ ի բարձրում առաքաթ եւ, եպիսկոպոսական մատանին կրեց քսան եւ հինգ տարեկան, երեսուն եւ եօթնամաց հասակին մէջ նստաւ պատրիարքական գահուն վրայ, եւ քառասուն եւ եօթնամեայ ամենայն Հայոց ձայնն անուանեց զնա Ս. Լուսաւորչի աթոռոյն գահակալ եւ գլուխ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, պաշտօն զոր սակայն չկրցաւ ընդունիլ եւ որոյ ընտրելութենէն իսկ հրաժարեցաւ կանխառ՝ ոգեսպառ այն անողոր ատին ճիրաններուն տակ որ երկար ատենէ ի վեր տիրած էր իւր մարմնոյն։

Պատրիարքական աթոռին փառք եղաւ աւելի քան փառք առաւ ի նմանէ. իւր պաշտօնավարութեան շրջանն չքեղագոյն էջն եղաւ Հայ պատրիարքութեան պատմութեան։ Պարագայները չեն ստեղծեր զմեծ մարդը, այլ երեւան կը հանեն նորա մեծութիւնը. մի եւ նոյն պարագայից մէջ՝ ուր վսեմացաւ Ներսէս՝ սովորական հոգի մը պիտի նաեմանար, նուաւտանար։ Ներսէս փայլեցաւ իւր բնութեան բոլոր ճոխութեամբն, բարձրութեամբն։ Բովանդակ ազգի մը սիրտն իւր կրճոց մէջ տրուիւց. իւր հոգին այնչափ մեծցաւ, ընդարձակեցաւ որ կրցաւ ամբիօմել յինքեան Հայութեան հոգին. այն անհուն գթութիւնն՝ զոր կ'զգար իւր ժողովրդեան վրայ՝ սլակերպեց զինքն. կանգնեցաւ՝ երեւոյթ նորանչան՝ տխուր

եւ արի՝ մորկէն յետոյ՝ ծիածանի կամարին ներքեւ, եւ մի ձեռքով կը հայցէր շնորհ՝ մինչ միւսով կ'օրհնէր զգահն Օսմանեան։ Այս տեսիլով արտի ապրի նա մանաւանդ պատմութեան ու Հայ ժողովրդեան յիշողութեան մէջ։ Ծըմարիտ հայր իւր Ազգին, չբաւականացաւ երկնային միտիթարութեանց խոստումներով՝ այլ ջանաց թեթեւել նորա աշխարհային բեռն եւ դիւրել նորա առջեւ յառաջդիմութեան եւ բարօրութեան ուղին։ Այն հիւանալի ճգունքն՝ զորս ճգնեցաւ նա առ այս՝ չափաւ մուցուին երբեք, նոքա իւր փառաւորագոյն տխուրքն են անմահութեան ու ազգային յաւերժական երախտադիտութեան։ Ի՞նչ փոյթ որ քննադատեցաւ յոմանց իւր ընթացքն, քանի՞ք կը քննադատեն վարէն զնաւապետն որ հոն՝ վերն՝ լայնագոյն հորիզոն մը կը տեսնէ ու լուազոյն ուղին կ'որոշէ խռութեբու եւ անդնդոց մէջէն. ո՞չ ապաքէն նոյն ինքն Օգոստափառ վեհապետն գնահատեց անկեղծութիւնն Ներսէսի նպատակաց ու մեծապարգեւ մեծարեց նորա անյեղի հաւատարմութիւնն։ Ի՞նչ էին այդ նպատակք. — Բարօրութիւն եւ զարգացումն Հայոց ընդ հովանեաւ Օսմանեան Պետութեան։

Չենք սխալիր եթէ ըսեմք թէ Ներսիսի գահուն քով պահ մ'իր առաջնութիւնը կ'որոյս նոյն իսկ Մայր Աթոռն. կարծես՝ Հայութեան կեդրոնը տեղափոխեցաւ, եւ ամէն Հայոց սիրաք՝ որ դրօշի տակ ալ լինէին՝ դարձան ի Պօլիս։ Ի՞նչ կ'ըսեմ, ո՞չ ապաքէն Մայրենի եկեղեցւոյ գրկէն բաժանեալ եղբարք նոր հրապոյր մը յանկարծ գտան ի նմա, եւ բազումք՝ նոր Հովուապետին ակորթալուր սրինդէն դիւթեալ՝ վերադարձան ընդհանուր փարախն։ Հրապոյր. ահա ինչ որ կը բղխէր իրմէ, իւր բովանդակ անձէն, իւր նայուածքէն, իւր խօսքէն, իւր ձայնէն ու կ'ընդդրկէր ու կը օտարութիւր զամէն անոնք որք կը մերձենային իրեն եւ կը ցլանար իւր գահուն վրայ. հրապոյր, ահա այն բառն որ ամբողջապէս կը նկարագրէ զՆերսէս, հրապոյր որ կը կազմուէր հեզութենէ, վեհանձնութենէ, ներուութենէ, գթութենէ, խանդէ, խնամտութենէ, հմտութենէ, համեստութենէ, անկեղծութենէ, անուշութենէ, քաղցրախօսութենէ, գեղեցկութենէ եւ որոյ անդիմադրելի ձգողութենէն չէին կարող խուսա-

փիլ իւր թշնամիներն ու առեցողքն իսկ: Այսու նա սիրելին էր մեծաց՝ միշտ պաշտելին լինելով խոնարհաց, այսու նա մեծարելի էր գիւնաց եւ տարօրելի ստակաց, այսու համակրելի ու յարգելի եղաւ օտարաց, եւ Հայ Եկեղեցին՝ առաւել քան երբեք՝ վայելեց օտար Եկեղեցեաց ու Եկեղեցապետաց համարումն ու սէրն:

Ներսիսի պատրիարքութեան նշանաւոր հանգամանքներէն մին զանց բրած կը լինէինք՝ եթէ չյիշէինք իւր հզօր ազդեցութեամբ կրթական գործոյն տրուած մղումը: Ներսէս, վարժապետի որդի եւ ինքն իսկ մերթ վարժապետ, անսահման սիրով կը սիրէր դպրոցը: Իւր ուսուցչութեան տարիներէն այնքան սրապաշտութեամբ կը յիշէր որ յայտնապէս կ'երեւէր թէ վարժապետի տիտղոսն մեծագինն ու վեհ բան մ'ունէր իւր համար: Մի օր, մրցանակաբաշխի հանգիսի մը մէջ, ըսաւ հրասարակաւ թէ «վարժապետն է ամենէն մեծ մարդն», լծիւ որ իւր մօքին բարձրութիւնն ու հեռատեսութիւնն կ'ապացուցանէ: Արդարեւ հաւատք ունէր դպրոցի վրայ. Հայութեան այս անկերպարան վիճակին մէջ՝ ինմա միայն կը տեսնէր միտքարութեան նշոյլներ, անհատական ու հաւաքական ծաղկման սերմունքն, զարգացման ապահով տարերքն, եւ իւր բոլոր գօրութեամբ ոյժ կուտար ամէն կրթական՝ յառաջդիմակտն ձեռնարկի: Իւր շունչն կ'ոգեւորէր ամէն կրթական ընկերութիւն. սորա նախագահն էր, նորա խորհրդատուն, ամէնուն բարերարն. մէկուն կուտար իւր խօսքն, միւսոյն իւր դիրն, ամէնուն իւր գրամն. իսկ չտեսնել դինքն կրթական հանգիսից մէջ ու չսեւ իւր ձայնն՝ օրհնող ու խրախուսող՝ անսովոր մի բան էր: Այս ուղղութեամբ որչափ աւելի մեծ քայլեր առած սխտի լինէր Ազգն՝ եթէ յաճախ իւր հօր վաժառներն ու ջերմագին հրաւերներ անպատասխան չմնային այլոց կողմանէ. Շահնազարեանի՝ իւր ձեռակերտ «լուսարան»ին՝ աւերակներն իւր սրտին վրայ ինկած կը մնային. աւալ, իւր վերջին հայեցողածք չկարողացան տեսնել հաստատուած կեդրոնական վարժարանն, որոյ դադարին մին էր իւր ամենէն աւելի գգուած դաղափարներէն եւ որոյ վրայ դեռ կը խորհէր իւր մահձին մէջ՝ մահամերձ:

Ո՛հ, չառ վշտեր կային Ներսիսի հոգւոյն մէջ, չառ վեր-

քեր կ'արիւնէին ի նմա. տխուր մտածութեանց մէջ նա ան-
շուշտ փշեց իւր վերջին շունչն: Այն միայնութիւն՝ ուր մե-
ռաւ՝ կը պարկերէր այն ամայութիւնն ուր ապրեցաւ գը-
րեթէ. քիչեր կը հասկնային զինքն, ամենէն քիչ նոքա որք
իւր բարեկամներն կ'անուանէին զինքեանս բարձրաբարառ.
ոմանց ապերախտութիւնն, այլոց գձձութիւնն եւ բազմաց
անտարբերութիւնն կը կանգնէր յաճախ իւր ուղեւ եւ դառ-
նութեամբ կը լնուր իւր սիրտն. հիւանդութեան տագնապ-
ներուն կը խառնուէին իւր հոգւոյն տագնապք որք անտա-
րակոյս դժնդակագոյն էին. արծիւ մ'էր որ կը չարչարուէր
վանդակի մը մէջ կամ չէր կարող ի չգոյէ օդոյ՝ բախել իւր
թեւեր: Եւ մեք, մերթ անիրաւ, չհասկնալով Ֆիդիքական ու
բարոյական այդ կրկնակի տագնապներ, այն ջլատում որում
ի հորիկէ կը դատապարտուէին իւր խորհուրդքն ու ճգունք,
խտուղատ, կը պահանջէինք ի նմանէ մեր ամէն ցաւոց ա-
րագ դարմանն եւ ի յանցանս կը գրէինք նմա մեր ճակա-
տագրին անիրաւութիւնքն, մեր անզգայութեան հետեւան-
քն, հետզհետէ յառաջացող մարմնային աւերումի մը պատ-
ճառած տկարութիւնքն: Այդ ջլատման զգացումէն էր որ
յառաջ կուգային իւր հրաժարականք, որք միշտ անկեղծ էին
եւ որոց միշտ յաղթեց սակայն Ազգին սէրն, մինչեւ որ իւր
վերջին հրաժարականին հետ իւր հրաժեշտի ողջոյնն ալ ըն-
ծայեց աշխարհի, հազիւ քառասունեւեօթնամեայ:

Կեանք կարճատեւ, քայց ճրջափ լցեալ, ճրջափ փառա-
ւոր կեանք մ'որ՝ կոտորակուելով՝ պիտի կրնար մէկէ աւելի
մարդոց անմահութեան գրաւականներ ընծայել: Իրաւամբ
ազա Ներսէսի հոգին կ'երթայ խառնուիլ իւր անուանակից
երջանկայիշատակ Հարց դասուն, մինչ իւր նուիրական նըշ-
խարք պիտի հանգչին Մայր-Եկեղեցւոյ գմբեթին ներքեւ:
Այն ազգային մեծ սուգն՝ որով կը սգամք նորա կորուստն՝
պատիւ կը բերէ անշուշտ մեր զգացումներուն եւ կը հրճո-
ւեցնէ նորա ստուերն: Բայց պէտք է նաեւ գիտնալ թէ լոկ
սուգ, պսակ, արցունք բաւական չեն՝ եթէ մեր վշտին ա-
ւելի գործնական ցոյցերովն չապացուցանեմք թէ արդարեւ
սիրելի պիտի լինի մեզ յաւէտ իւր յիշատակն: Մեծ մարդիկ
իրենցմէ յետոյ կը թողուն իրենց մտածութիւնքն եւ լուսա-

չաւիղ հեաքն իրենց քայլից, եւ նոքա՝ որք սիրեցին զնոսա՝
կրնան կերպիւ իւիք շարունակել նոցա կեանքն ազգուելով
նոցա ոգիէն ու հետեւելով նոցա գործոց: Թո՛ղ ուրեմն Ներ-
սիսի շիրիմն դարոց մ'ըլլայ մեզ ազգասիրութեան, եկեղե-
ցասիրութեան, եղբայրսիրութեան, կրթասիրութեան. թո՛ղ
կրօնաւորին խոնարհութիւն, քրիստոնէական սէր եւ անձ-
նութիւն իւրն ուսուցանէ, մեծատան՝ զոհողութիւն եւ բա-
րեգործութիւն, ժողովրդեան՝ համերաշխ ու անվհատ գոր-
ծունէութիւն, եւ յոյս ու հուատ ներշնչէ մեզ ամենուն:

ՀՐԱԳԵԱՅ

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

Ա.

Քանի մ'ամիս յառաջ, երբ Պէրպէրեան վարժարանի մըր-
ցանդարաւորութեան հանդիսին մէջ Մեծապատիւ Տ. Տիմիդ-
րիոս Զօլազեան բեմն ելաւ թարգման հանդիսանալ այն հա-
մախարական բանից, զորս Աթէնքի մեծ թերթերէն միոյն մայ-
րաքաղաքիս թղթակից՝ Պ. Բաբատօրուլոս՝ արտասանեց յա-
նուն Հելլէն մամլոյն, երկցս եռանդագին ծափահարեցին
հանդիսականք գերազնիւ թարգմանին՝ որ չը շատանալով
պարզապէս թարգմանեւ Աթինացի հրատարակողրին բա-
նախօսութիւնն, ինքն ալ իր անուամբ եռանդուն խօսքեր
ուղղեց առ յարգոյ հանդիսականս եւ առ արդիւնաշատ
հանդիսադիրն: Այդ ծափահարութիւնք ալ խօսքեր էին,
եւ առ Տ. Զօլազեան կ'ըսէին թէ Հայք ջերմապէս կը
սիրեն եւ մեծապէս կը յարգեն այն անձն, որ իբրեւ գիծ
մը միութեան կը ծառայէ Հելլէն եւ Հայ դրակից եւ զգա-
ցակից ազգաց միջեւ:

Այդ յարգամեծար անձն է, Մեծապատիւ Տ. Տիմիդրիոս
Զօլազեանն է, որ կու գայ նոր Յունարէնի քերականութիւն
մ'ալ մեզ նուիրել ի պէտս Հայ ուսանողաց: Առանց
սորիօրէն հետեւելու Օլլէնտօրֆի համբաւաւոր դրու-

թեան, հեղինակն ընդհանրապէս ընթացած է նոյն հեշտին շաւղին վրայ: Յիսուն եւ հինգ դասերով Հայ ուսանողն արդէն յունարէն լեզուին կ'ընտելանայ, մանաւանդ երբ առաջնորդ ուսենայ Քերականութեան հեղինակն, որ բազմամեայ բազմախորժ ուսուցիչ մ'է, որ արդիւնաւորապէս այսօր յունարէն լեզուն կ'աւանդէ Հայկական կրթարանին ու Պէրպէրեան վարժարանին մէջ: Զօնեալ է գործն «առ Վսեմաշուք Օհան Էֆէնտի Պաղտատեան, խորհրդական Օսմանեան կայսրութեան դեսպանատան ի Պերլին»: Ազգային ականաւոր գրագէտ եւ հանգիսիս աշխատակից Մեծապատիւ Տ. Ռեթէս Պէրպէրեան ալ Նամակ - Նախարան մ'ունի Հեղինակն արդի լեզուի Քերականութեան սկիզբն:

Բ.

Հայ լեզուի եւ գրագիտութեան ուսուցիչ Մեծապատիւ Տէր Միհրան Առքանագի Տեսական ու գործնական Գրագիտութիւնն, զոր կանխաւ յանձնարարեցինք Հանգիսիս մէջ, ի լոյս ընծայուեցաւ այս ամիս: Բաւարովին նոր սճով այս ընտիր դասատետրն անտարակոյս ի մօտոյ պիտի հասնի երկրորդ տպագրութեան: Գործոյն նման՝ նոր սճով եւ ընտիր հայերէնով Ներածութիւն մ'ալ կը տարուենակէ Տ. Առքանագի գիրքն, ոյր վրայ՝ որպէս այլ հրատարակութեանց վրայ՝ պիտի խօսինք ընդարձակօրէն: Զօնեալ առ Տ. Ռեթէս Պէրպէրեան, որ ուսուցիչն եղած է Գրագիտութեան երկրորդ, հմուտ ու տաղանդաւոր հեղինակին, յիշեալ ականաւոր գրագիտին մէկ Նախարան - Նամակովն է կրկին պճնուած նոր Գրագիտութիւնն:

ՄԱՄԼՈՅ ՏՍԿ

Մամլոյ ներքեւ կը գտնուին Գերաշնորհ Գարեգին վարդապետ Սրուանձտեանցի Համոյ - Հոսով բանասիրական գործն, Մեծաշուք Տիկին Սրբուհի Տիւսարի Սիրանոյշ վէսն, եւ երկրորդ հատորք աշխարհաբար Ծաղկաբաղից:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ . — Նոր դրուքիւն. մասն Ա. ՈՃ. հանդերձ բառագիտական և մտամարզական վարժութեամբք, երկու հատոր, հանդերձ բանալիով. յօրինեաց Միհրան Պ. Ասքանազեան, ուսուցիչ Հայկական լեզուի և գրագիտութեան. Տպագրութիւն Պաղտատեան (Արամեան). Գին երեք հատորին 55 դանկան:

ԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵՂԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵԶՈՒԻ . — Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դասս, յօրինեալ ըստ նորագոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիդրիոս Զօլազեանէ. Տպագրութիւն Պաղտատեան. գին դ՛. 10:

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԼԵԶՈՒ . ի Հ. Սերովբէ Տէր-փիշեանէ. Կեդրոնատեղին է Չէնճիրճեան գրատունն ի Մանուտ-փաշա, Թիւ 259:

ՆԵՐՇՆԶՍՈՒՆՔ . Տ. Տիգրան Ս. Սեթեանի. Նոյն է կեդրոնատեղին:

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՇՐԵԱՅ , Էօժէն Սիւի. Թարգ. ՏՍ. Կ. . Իւթիւնեանի. Պատկերազարդ տպագրութիւն ի Տ. Նշան Պէրպէրեանէ. Տետր առ տետր կը հրատարակուի:

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ . — Բ. տպագրութիւն, նոխացեալ կարեւոր յաւելումովք ի պէտս ազգային վարժարանաց, ի Ն. Տիւզէնճեանէ:

ԿՈՒՆԵԹ—ԻՒԼ—ԼՈՒՂԱՅ . — Բառագիրք Ֆռանտ-թուրք. հեղինակք Մէհմէտ Շիւքրի եւ Միքայէլ Աճեան, Պաշտօնատարք Հանրային Կրթութեան Նախարարութեան, Տէր եւ հրատարակիչ Գարեգին Պաղտատեան:

Հրատարակուեցաւ Բ. Հատորին 71րդ տետրն. — Բաժանորդագրութեան տեղն է Արամեան տպարան. Բաժանորդագրինն է 1 Օսմանեան օսկի: Ա. Հատորը կազմուած կը վաճառուի բոլոր Օսմանցի գրավաճառաց քով:

Պ Ս Յ Մ Ս Ն Ք

Ներագուցք կը հրատարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդագինն է՝ Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս, գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օտար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, բոլորսարուքեան ծախքն ընկերութեան վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էֆէնտի Եօր-սամեանի գրասենեակը, Կ. Պոլիս, կամուրջին զլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ Ն :

Խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Կ. Պոլիս Հա-վուզլու խան, միջին յարկ, քիւ 4: Տնօրէնը՝ գրասենեակը կը գտնուի՝ Զորեհաքքի եւ Շարաք օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան :

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլիս. ջրավաճառ Պողոս Աղաի եւ Յակոբ Աղաի խանութներն ի Պահնէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի Հալուզլու խան : Դինն է 4 Մէնիս :

ԴՈՐԾՍԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ. Գաբրիէ Էֆէնտի Էգնալեան (M. Kapriel Eknayan
	Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)
Մանչեսթըր	Դ. Էֆէնտի Մոլսովաճեան (Mr. K. Mol-
	dovack care of Messrs Gumushguerdan Bros.
	100 Portland St. Manchester.
Վարնա.	» Կարապէտ » Յովսափեան
Կարիւն.	» Յակոբ » Համամեան
Եօզղաս	» Միհրան » Քիւրճեան
Ս.Քիօն Բ. Հիսար	» Սմբատ » Դաւիթեան
Սըվազ	» Ն. » Տաղաւարեան
Մարաշ	» Սարգիս » Դ. Սամուէլեան
Ալեքսանդր	» Վահան » Քիւրճեան

Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեան՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :